

”Snattefonen” – polisens användning av förenklad utredning vid butikssnatterier

---

Bakgrund

En artikel i tidningen Svensk Polis (nr 11, 1998) innehöll bl.a. följande.

Snattarna får ”knäpp på näsan” omedelbart. Om polisen genomför s.k. förenklade utredningar (enligt RB 23:22 och 23:21 p. 3) av all vardagsbrottslighet i hela landet innebär detta på sikt att fler poliser kan komma ut på fältet och att färre ärenden behöver utredas av närpolisen (näpo) och dess kriminalavdelningar. I Helsingborg gör man så här. Då någon misstänkt, för t.ex. snatteri, upptäcks i en butik, ringer personalen upp den alltid bemannade ”snattefonen” på polisstationen. Polismannen tar upp anmälan, noterar alla fakta och inleder – via telefon – omedelbart förhör med den misstänkte. Allt redovisas genast i RAR (rationell anmälsrutin), – – – Utredningen är därmed färdigställd och kan sedan skickas vidare till åklagare.

Med anledning av innehållet i tidningsartikeln beslutade chefsJO Eklundh att ta upp saken till utredning som ett initiativärende.

Utredningsåtgärder

Ärendet remitterades till Polismyndigheten i Skåne för upplysningar och yttrande om vilka överväganden som låg till grund för att regelmässigt tillämpa förenklad brottsutredning enligt 23 kap. 22 § rättegångsbalken (RB) i fråga om snatteribrott. Myndigheten anmodades vidare att redovisa den i artikeln beskrivna utredningsmetodens förenlighet med gällande bestämmelser om förundersökning. Härvid skulle beaktas bl.a. vad som föreskrivs i

- 24 kap. 7 § andra stycket RB angående överlämnande av den gripne till närmaste polisman,
- 24 kap. 7 § första stycket jämfört med 24 kap. 2 § första stycket 1 RB angående gripande av misstänkt vars identitet inte kunnat säkerställas,
- 23 kap. 8 § RB angående skyldighet att medfölja till förhör,
- 21 kap. 3 § första stycket RB om den misstänktes rätt att biträdas av försvarare,

- lagen (1964:167) om unga lagöverträdare, angående bl.a. underrättelse till vårdnadshavare och socialnämnd samt närvaro vid förhör med den unge (5, 6 och 7 §§), kvarhållande enligt 14 § samt överlämnande till polisman enligt 34 § första stycket och kvarhållande enligt paragrafens andra stycke.

Polismyndigheten (biträdande länspolismästaren AA) inkom med yttrande samt upplysningar.

Ärendet remitterades därefter till Rikspolisstyrelsen för yttrande över vad som framkommit. Yttrandet avgavs på Rikspolisstyrelsens vägnar av rikspolischefen BB.

Ärendet remitterades slutligen även till Riksåklagaren, som avgav ett yttrande genom biträdande riksåklagaren CC.

Utredningens resultat

Yttrandet från polismyndigheten i Skåne (AA)

Innebörden av förenklad utredning, 23 kap. 22 § Rättegångsbalken (RB) Tröskeln är låg i svensk rätt för när en förundersökning skall inledas. Det skall ske när det finns anledning anta att ett brott som hör under allmänt åtal har förövats. Ett beslut att inleda förundersökning åtföljs av en mängd rättsverkningar. Bland annat blir förfaranderegler i 23 kap. RB och förundersökningskungörelsen (1947:948) tillämpliga.

I vissa situationer när en förundersökning normalt skall genomföras är det möjligt att använda ett enklare sätt för att genomföra utredningen. Enligt 23 kap. 22 § RB kan man avstå att genomföra en förundersökning om det ändå finns tillräckliga skäl för åtal, s.k. förenklad utredning.

Fördelarna med att använda 23 kap. 22 § RB ligger i det förenklade sättet.

Ett formellt förundersökningsprotokoll behöver inte sättas upp, förhørsutsagor kan antecknas på ett förenklat sätt, ingen formell misstankedelgivning behöver ske och reglerna om den misstänktes rätt att få del av utredningen behöver inte beaktas.

Det förenklade förfarandet tillämpas i mycket stor utsträckning i fråga om t.ex. trafikmål. Vid Polisområde Nordvästra Skåne används förenklad brottsutredning regelmässigt när förutsättningarna enligt regelverket är uppfyllda. Snatteri är ett sådant brott där det förenklade förfarandet ofta används. När föreläggande av ordningsbot utfärdas sker normalt endast kortfattade anteckningar på ordningsbotsblanketten. I andra fall där förenklad utredning används, redovisas ärendet till åklagaren enbart i form av en polisrapport eller en brottsanmälan ur RAR-systemet (Rationell Anmälnings Rutin).

En annan form av förenklat förfarande i utredningshänseende är förfarandet enligt 23 kap. 21 § tredje stycket RB. Den utredningsformen innebär att RB:s förfaranderegler alltså gäller men att kravet på sättet för dokumentation i ett förundersökningsprotokoll ersätts av kortfattade anteckningar.

Förenklad utredning av snatteri

Snatteri är ett brott där ett förenklat förfarande enligt 23 kap. 21 eller 22 §§ RB ofta kan användas.

Om man av något skäl inte kan tillämpa förenklad utredning och förundersökning har inletts skall den som är skäligen misstänkt för brott när han underrättas om misstanken även underrättas om rätten att redan under förundersökningen anlita biträde av försvarare (12 § förundersökningskungörelsen). Någon formell misstankedelgivning enligt 23 kap. 18 § RB behöver inte ske vid förenklad utredning enligt 23

kap. 22 § RB. Den misstänktes rätt att biträdas av försvarare enligt 21 kap. 3 § första stycket RB torde då inte vara tillämplig.

Vid användande av förenklad utredning enligt 23 kap. 22 § RB är inte för farandereglererna i 23 kap. RB tillämpliga och således heller inte 23 kap. 8 § RB angående skyldighet att medfölja till förhör. Det kan vidare noteras att endast en polisman har rätt att tillämpa det senast angivna lagrummet. Det betyder att en butikskontrollants åtgärd att erbjuda en person ett besök på kontoret inte kan ses som någon uppmaning att medfölja till förhör. Syftet med ett sådant frivilligt besök är för övrigt att undvika onödig exponering av den misstänkte.

Sker ett envarsgripande enligt 24 kap. 7 § andra stycket RB eller vidtas någon polisiär tvångsåtgärd innebär det att en förundersökning ska anses inledd. Vid envarsgripande ska polis tillkallas liksom t.ex. när den misstänkte är okänd och vägrar uppge namn och hemvist. Det kan då bli fråga om ett gripande enligt 24 kap. 7 § första stycket RB.

När det gäller lagen (1964:167) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare (LUL) och dess tillämplighet på ett förenklat förfarande enligt 23 kap. 21 eller 22 §§ RB gör polismyndigheten följande tolkning av regelverket.

När 23 kap. 21 § RB tillämpas är det utan tvekan så att bestämmelserna om förundersökning i RB och LUL gäller fullt ut. Den förenklade förundersökningen innebär ju endast att en förenkling av dokumentationen kan ske.

När det gäller 23 kap. 22 § RB är däremot regelverket i vissa avseenden inte helt klart.

Det finns inte något förbud i RB eller LUL att tillämpa förenklad utredning beträffande unga lagöverträdare. I LUL finns särskilda bestämmelser om handläggningen hos bl.a. polisen av ärenden om brott där den misstänkte inte har fyllt tjuogoett år. I övrigt gäller RB:s regler och andra bestämmelser.

Frågan är om särreglerna beträffande förundersökning och åtalsprövning m.m. i LUL också gäller vid förenklad utredning enligt 23 kap. 22 § RB. I LUL under rubriken Förundersökning och åtalsprövning m.m. anges i vissa paragrafer uttryckligen "förundersökning". Detta torde medföra att dessa paragrafer i vart fall inte kan anses tillämpliga vid förenklad utredning. Men vad gäller då beträffande 5–7 §§ LUL som också finns intagna under rubriken Förundersökning och åtalsprövning m.m. men där det inte uttryckligen står "förundersökning" i respektive paragraf?

Till en början kan man konstatera att 5–7 §§ LUL synes språkligt uppbyggda på samma sätt som 23 kap. RB d.v.s. ordet förundersökning finns inte angett i förhörparagraferna. Reglerna i LUL måste vidare ses som ett komplement till motsvarande generella regler om förundersökning i RB.

De regler om förhör som finns i 23 kap. RB gäller generellt vid förundersökning och särreglerna om förhör i 5–7 §§ i LUL kompletterar således just dessa förhållningsregler i RB. Om lagstiftaren avsett att unga lagöverträdare inte fullt ut skulle kunna innefattas under förenklad utredning borde detta ha uttryckts antingen direkt i 23 kap. 22 § RB eller i LUL med en koppling till 23 kap. 22 § RB. Det kan vidare noteras att utvidgningen av tillämpningsområdet i 23 kap. 22 § RB genomfördes nästan samtidigt med förändringarna i 5–7 §§ i LUL. Det synes inte helt logiskt att genomföra en utökad förenkling samtidigt som man med tillämpning av det förenklade förfarandet skulle ställa utökade krav på föräldramedverkan enligt 5 § LUL till att gälla även t.ex. trafikbrott.

Tillämpas förenklad utredning vid en trafikförseelse eller ett snatteri så bör följaktligen reglerna i 5–7 §§ LUL inte anses tillämpliga. Detta förhållande torde emellertid knappast utesluta att man inom t.ex. närpolisverksamheten i efterhand kontaktar en ung person och håller ett frivilligt möte där även föräldrar och socialtjänsten kan medverka. Detta förhållningssätt kan snarare ses som en naturlig del av närpolisverksamheten.

Har ett gripande skett av en ung lagöverträdare ska 14 § LUL och 34 § LUL tillämpas. Ett gripande innebär ju, som tidigare nämnts, att en förundersökning ska anses inledd.

Snattefonden

Snattefonden innebär att det möjliggörs en omedelbar telefonkontakt mellan polisen och den misstänkte snattaren. Metoden innebär att ärendet ofta kan färdigställas direkt utan att polis behöver åka till platsen eller att någon behöver kontaktas i efterhand, s.k. omtagning av ärendet. Stor hänsyn tas till den misstänkte som slipper vänta på polis eller kontaktas igen i samma ärende.

Konferenstefon är ett praktiskt sätt att kommunicera på och används även vid t.ex. vissa förhör i domstol. Även om föräldramedverkan inte anses vara något krav vid förenklad utredning enligt 23 kap. 22 § RB kan individualpreventiva effekter vinnas genom medverkan per telefon och bör därmed eftersträvas utan att hänsynsprincipen eftersätts.

Polismyndighetens bedömning

Vid Polisområde Nordvästra Skåne används förenklad utredning enligt 23 kap. 22 § RB när förutsättningarna enligt regelverket är uppfyllda. Anledningen är att man vill få till stånd en effektivare verksamhet. Metoden har också medfört att resurser har frigjorts för utredning av mer kvalificerade brott. Systemet med förenklad utredning och snattefonden har inte visat sig vara förenat med några olägenheter. Tvärtom är det en lösning som befrämjar snabbheten i förfarandet.

Om 23 kap. 22 § RB inte kan användas kan som regel förenklad förundersökning enligt 23 kap. 21 § RB tillämpas. Om 23 kap. 21 § tillämpas gäller bestämmelserna om förundersökning i RB och LUL fullt ut. Då skall socialnämnden genast under rättas enligt 6 § LUL och socialtjänsten beredas möjlighet att medverka enligt 7 § LUL i varje enskilt fall oavsett socialtjänstens uttalande om att man normalt inte kan medverka under dagtid. Handläggningsrutinen måste därför ändras för att uppfylla kraven i 7 § LUL.

För det fall, i motsats till polismyndighetens tolkning, LUL ska anses tillämplig även för förenklad utredning enligt 23 kap. 22 § RB måste handläggningsrutinen för dessa ärenden också ändras för att uppfylla kraven i LUL.

Yttrandet från Rikspolisstyrelsen (BB)

Bakgrund

Vid Polisområde Nordvästra Skåne, Polismyndigheten i Skåne, utreddes tidigare snatteribrott i huvudsak enligt följande ordning.

När en butikskontrollant ertappade en person, som misstänktes för snatteri, bad kontrollanten den misstänkte, om denne erkände brottet, att följa med till butikens kontor. Om den misstänkte t.ex. bråkade, sprang från platsen med stöldgodset, vägrade uppge namn eller lämnade oriktiga uppgifter om namnet samt vid organiserade snatterier tillkallades polis. – På kontoret fick den misstänkte lämna ifrån sig tillgripna varor, identifiera sig och butikskontrollanten skrev en anmälan om brottet. När detta var klart lämnade den misstänkte kontoret och anmälan skickades till polismyndigheten.

När butikskontrollantens anmälan kom in till polismyndigheten registrerades den i RAR (Rationell Anmälnings Rutin) och därefter lämnades ärendet till stöldroteln för utredning. Utredaren vid stöldroteln genomförde i de flesta fallen förhören per telefon. Före förhöret kontrollerades den misstänktes identitet med hjälp av de dataregister som är tillgängliga för polisen. Om identiteten var oklar, genomfördes inget förhör per telefon.

För att förenkla och effektivisera utredningar av snatteribrott har vid Polisområde Nordvästra Skåne vid Polismyndigheten i Skåne numera införts en särskild metod enligt följande.

Om den misstänkte personen erkänner snatteriet, ombeds denne av butikskontrollanten att frivilligt följa med till butikens kontor. Butikskontrollanten frågar den misstänkte om denne är villig att förhöras av polisen per telefon.

Vid ett jakande svar skall butikskontrollanten ringa polisen på ett särskilt telefonnummer, den s.k. snattefonen. Före telefonförhöret uppger butikskontrollanten för utredaren hos Polisen att den misstänkte personen är villig att förhöras per telefon. Vidare uppger butikskontrollanten omständigheterna vid brottet och den misstänktes namn. Innan förhöret påbörjas, kontrollerar utredaren hos polismyndigheten den misstänktes namn i de dataregister som Polisen har tillgång till. Därefter genomförs ett förhör. Om den misstänkte inte vill förhöras per telefon, genomförs inte något sådant förhör. Inte heller genomförs något telefonförhör, om identiteten är oklar.

Rikspolisstyrelsens bedömning av de frågor som ställs i remissen

Allmänna synpunkter

Rikspolisstyrelsen vill till en början framhålla vikten av att polisens brottsutredande verksamhet, med bibehållna krav på rättssäkerhet, effektiviseras i så stor utsträckning som möjligt. Det är angeläget att ta till vara på bl.a. möjligheterna att använda förenklade utredningsmetoder i form av förundersökningsanteckningar eller utredning utan förundersökning. Genom att använda förenklade metoder kan nämligen resurser frigöras för mer komplicerade brottsutredningar. Brottsutredningar avseende snatterier torde typiskt sett lämpa sig väl för förenklade metoder. Det utesluter naturligtvis inte att också snatteriärenden kan vara komplicerade och fordra andra arbetsmetoder. Styrelsen anser att förfarandet med snattefonen är ett bra exempel på ett rationellt arbetssätt och att detta snarare bör användas i fler än i färre ärenden.

Rikspolisstyrelsen är således av den uppfattningen att förfarandet med snattefonen bör kunna användas i stor utsträckning i brottsutredningar som avser snatteri – på sikt även i andra ärenden – och att det inte bör råda någon tvekan om att regelverket medger en sådan tillämpning. Som framgår av det följande anser styrelsen därför att det finns skäl att göra vissa justeringar i det gällande regelverket. Bestämmelsen i 24 kap. 7 § andra stycket RB kan sålunda i klagörande syfte behöva förse med ett tillägg av innebörd att ett överlämnande av den gripne till närmaste polis inte behöver ske i sådana fall där snattefonförfarandet används. Det bör också göras sådana ändringar i lagen (1964:167) om unga lagöverträdare att det görs klart att förfarandet med snattefonen kan användas när det gäller unga som misstänks för snatteri.

24 kap. 7 § andra stycket RB angående överlämnande av den gripne till närmaste polisman

Förfarandet med den s.k. snattefonen innebär att en person, som ertappats för snatteri, genom en butikskontrollants försorg förhörs per telefon av en utredare hos polisen. Det sker således inte något fysiskt överlämnande av den misstänkte till en polisman. Den misstänkte medverkar frivilligt.

Frågan om butikskontrollanters ingripande mot misstänkta snattare, dvs. att den ertappade ombeds att följa med till butikens kontor eller dyl. och där lämna ifrån sig tillgripna varor samt uppge och styrka sin identitet, har bl.a. behandlats i Stöldutredningens betänkande Stöld i butik (SOU 1982:39). Härvid fann utredningen (betänkandet s. 253 ff.) att förfarandet inte är otillåtet och inte heller är att anse som något frihetsberövande eller gripande i rättegångsbalkens mening. För det fall denna bedömning skulle sättas i fråga, bör i 24 kap. 7 § RB uttryckligen anges att ett överlämnande inte behöver ske, om den misstänkte i annan ordning omedelbart kan förhöras av polis med anledning av det misstänkta brottet.

För det fall ett gripande enligt 24 kap. 7 § andra stycket RB anses vara för handen vill styrelsen framhålla att förfarandet med snattefonen tar mycket kort tid i anspråk. När förhöret avslutats bör därför kravet på ett skyndsamt överlämnande till närmaste polisman inte anses vara åsidosatt. Det bör enligt styrelsens mening inte komma i fråga att i det skedet låta ett formellt frigivande försenas genom att ställa krav på att den som skall friges måste invänta polis enbart av den anledningen att gripandet skall kunna hävas. Av betydelse är också att förfarandet med snattefonen ligger väl i linje med proportionalitetsprincipen, dvs. att minsta möjliga tvång skall användas för att nå det avsedda syftet. Styrelsen anser mot denna bakgrund att förfarandet – ens om det skulle anses rymma ett formellt gripande – inte bör anses stå i strid med bestämmelsen i 24 kap. 7 § andra stycket RB. 24 kap. 7 § första stycket jämförd med

2 § första stycket 1 punkten RB, angående gripande av misstänkt vars identitet inte kunnat säkerställas

Av redovisningen i ärendet från Polisområde Nordvästra Skåne framgår att rutinen med snattefonen inte tillämpas när den misstänkte inte kan identifieras, vägrar att uppge namn eller lämnar osanna uppgifter om namn eller när den gripne saknar hemvist i riket. I dessa fall tillkallas i stället polis, som tar med den misstänkte till polisstationen för identifiering och förhör.

Rikspolisstyrelsen anser, i likhet med polismyndigheten, att förfarandet med snattefonen inte bör tillämpas i de nu angivna fallen.

23 kap. 8 § RB angående skyldighet att medfölja till förhör

I 23 kap. 8 § första stycket RB föreskrivs att den som befinner sig på den plats där ett brott förövas är skyldig att på tillsägelse av en polisman följa med till ett förhör som hålls omedelbart därefter. Vägrar han utan giltig orsak, får polismannen enligt bestämmelsen ta med honom till förhöret.

Bestämmelsen ger uttryckligt stöd för polis att vidta denna åtgärd i brottsutredande syfte redan innan en förundersökning hunnit inledas (se prop. 1994/95:23 Ett effektivare brottmålsförfarande, s. 79).

Rikspolisstyrelsen konstaterar att förfarandet i snattefonfallen inte skiljer sig från vad som annars tillämpas vid snatterier, dvs. den misstänkte ombeds att följa med till ett kontor eller dyl. bl.a. för att undvika att han eller hon onödigt uppmärksammas. Det är först på kontoret som det aktualiseras om snattefonförfarandet skall tillämpas. Rikspolisstyrelsen kan alltså inte finna att förfarandet strider mot bestämmelsen i 23 kap. 8 § RB.

21 kap. 3 § första stycket RB om den misstänktes rätt att biträdas av försvarare

Förfarandet med snattefonen förutsätter att den misstänkte frivilligt underkastar sig telefonförhöret. När den misstänkte begär att biträdas av försvarare bör därför – enligt Rikspolisstyrelsens uppfattning – förfarandet med snattefonen inte användas.

Lagen (1964:167) om unga lagöverträdare, angående bl.a. underrättelse till vårdnadshavare och socialnämnd samt närvaro vid förhör med den unge (5, 6 och 7 §§), kvarhållande enligt 14 § samt överlämnande till polisman enligt 34 § första stycket och kvarhållande enligt paragrafens andra stycke

Enligt Rikspolisstyrelsens uppfattning torde det endast i begränsad omfattning vara möjligt att uppfylla de krav på brottsutredningen som anges i rubricerade bestämmelser vid förfarandet med snattefonen.

Rikspolisstyrelsen vill tillägga att också ingripanden mot denna kategori av personer bör kunna ske så effektivt och skyndsamt som möjligt och under minsta möjliga tvång. Med hänsyn härtill anser Rikspolisstyrelsen att angivna bestämmelser bör ändras så att förfarandet med snattefonen även kan tillämpas när det gäller unga som misstänks för snatteri.

Yttrandet från Riksåklagaren (CC)

Inledning

Samhällets resurser räcker inte till för att beivra alla brott som begås. Detta är inte något nytt utan så har förhållandena varit under många år. Frågan har varit föremål för överväganden i olika sammanhang. Bl.a. har den behandlats av Åklagarutredningen i betänkandet (SOU 1992:61) Ett reformerat åklagarväsende och i regeringens proposition 1994/95:23. Förslagen som syftade till att effektivisera brottsbekämpningen ledde till att det kriminaliserade området begränsades i vissa hänseenden och handläggningsformerna för utredning av brott förenklades. Ett exempel på det senare är ändringarna av bestämmelserna i 23 kap. 22 § rättegångsbalken som trädde i kraft den 1 april 1995.

Enligt dessa bestämmelser i den lydelse de nu har kan förundersökning underlåtas och ersättas av en förenklad utredning om det finns tillräckliga skäl för åtal. Tidigare kunde förfarandet tillämpas endast då ärendet avsåg brott för vilket annan påföljd än böter inte kunde följa. Lagrummet kan efter ändringen tillämpas på ärenden som avser brott där fängelse visserligen ingår i straffskalan men som i det enskilda fallet inte kan antas föranleda annan påföljd än böter. Genom ändringen blev det sålunda möjligt att under vissa förutsättningar redovisa snatterier på ett förenklat sätt utan att genomföra en förundersökning.

Under 1997 anmäldes drygt 65 000 brott som rörde stöld eller snatteri i butik. Merparten av dessa anmälningar avsåg gärningar som var att rubricera som snatteri. Ärendena är vanligtvis av enkel karaktär och förfaringssättet oftast likartat men ärendena förekommer i stor mängd.

De brottsutredande myndigheterna – polis och åklagare – strävar naturligen efter att inom ramen för gällande lag och med iakttagande av de rättssäkerhetsgarantier som finns inbyggda i vårt rättsliga system använda de resurser som står till buds på ett effektivt och rationellt sätt. Genom att förenkla handläggningen av mängdbrottslighet såsom snatterier frigörs resurser till andra uppgifter vilket givetvis är fördelaktigt med utgångspunkt från ett helhetsperspektiv på brottsbekämpningen. Förenklingen får givetvis inte innebära att viktiga rättssäkerhetsgarantier sätts ur spel.

En omständighet som också måste beaktas är att samhällets reaktion på ett begånget brott inte bör dröja alltför lång tid bl.a. för att effekten av samhällets reaktion rent allmänt inte skall urholkas. Det är också i den enskildes intresse att han får sin sak utredd och prövad inom rimlig tid.

Överlämnande av den gripne till närmaste polisman enligt 24 kap 7 §, andra st. rättegångsbalken

Enligt 24 kap 7 § 2 st. RB får envar gripa en person som har begått ett brott, på vilket fängelse kan följa, och som påträffas på bar gärning eller flyende fot. Den gripne skall sedan skyndsamt överlämnas till polisen.

Frågan om en butikskontrollants ingripande mot en misstänkt skall betraktas som ett envarsgripande och då särskilt vad det innebär när en misstänkt ombeds att följa med till butikens kontor har behandlats i flera sammanhang. 1968 års brottmålsutredning uttalade i sitt betänkande (SOU 1971:10 s. 111), Snatteri, att ett ingripande som sker mot en misstänkt, då kontrollanten ber denne följa med till företagets kontor för närmare utredning, inte formellt torde betraktas som ett gripande i rättegångsbalkens mening.

Justitiekanslern hade en annan uppfattning och ansåg i en skrivelse den 19 februari 1980 att, oavsett hur gripandet genomfördes, det var fråga om ett frihetsberövande, även om detta var kortvarigt, och att det därmed hade karaktären av ett straffprocessuellt tvångsmedel. Det saknades enligt Justitiekanslern avgörande betydelse om den misstänkte frivilligt underkastade sig ingripandet eller inte. Stöldutredningen diskuterade i sitt betänkande (SOU 1982:39 s. 246 ff.), Stöld i butik, de uppfattningar som redovisats av Brottmålsutredningen och Justitiekanslern och kom för sin del till den slutsatsen att ingripande mot misstänkta av butiks- eller bevakningspersonal inte omedelbart var att betrakta som gripande eller annat frihetsberövande som avsågs i 24 kap 7 § 2 st. RB utan såg det som ett led i målsägandens laga rätt att återta godset. Utredningen ansåg även att den praxis som utbildats i samband med ingripanden vid butikstillgrepp väl svarade mot vad som var försvarbart och rimligt i förhållandet mellan butikerna och dem som ertappats med snatteri. Också departementschefen uttalade sig i ett lagstiftningsärende i frågan och delade uppfattningen att ingripandet inte var att anse som ett gripande i rättegångsbalkens mening (se prop. 1983/84:187 s. 27).

Jag delar den uppfattning som kommit till uttryck i stöldutredningens betänkande och i den nyss nämnda propositionen. Även om måttet av frivillighet i den uppkomna situationen måhända inte är särskilt stort, så har den misstänkte dock vissa faktiska valmöjligheter. Han kan givetvis vägra att följa med vilket vanligen får till följd att polis kallas till platsen. Något reellt tvång utövas i det skedet inte

mot den misstänkte. Försöker han ta sig från platsen blir situationen en annan och då finns utrymme för ett envarsgripande.

En tillkommande omständighet är här att den misstänkte nu också erbjuds att omedelbart höras av polis per telefon. Stöldutredningen uttalade i sitt betänkande (s. 256) att en fråga om brott erkännes eller förnekas måste te sig naturlig och vara ett led i målsägandens bedömning om det inträffade bör medföra någon ytterligare åtgärd utöver återtagandet av godset. Dock ansåg utredningen att något förhör med den misstänkte inte fick hållas, eftersom ett sådant inte kunde ses som något normalt led i förhållandet mellan affären och den misstänkte.

Något gripande har enligt min mening inte skett genom att den misstänkte ombeds följa med till kontoret och tillfrågas om han erkänner eller förnekar.

Den omständigheten att den misstänkte erbjuds möjligheten att omedelbart förhöras av polis – ett erbjudande som han enligt vad som uppges kan avböja – förändrar enligt min uppfattning inte bedömningen av ingripandets rättsliga karaktär. Något skyndsamt överlämnande på sätt som föreskrivs i 24 kap 7 § 2 st. RB blir med den bedömningen således inte aktuellt.

Gripande av misstänkt vars identitet inte kunnat säkerställas – 24 kap 7 § 1 st. jämförd med 24 kap 2 § 1 st. rättegångsbalken

En polis får i brådska fall gripa en person även utan anhållningsbeslut, om det finns skäl att anhålla honom, 24 kap. 7 § 1 st. RB. Reglerna om anhållande anknyter till reglerna om häktning, varför ett beslut om gripande grundas på en bedömning om det föreligger häktningsskäl.

Den som på sannolika skäl är misstänkt för ett brott får häktas oberoende av brottets beskaffenhet om han är okänd och vägrar att uppge namn och hemvist eller om hans uppgift om detta kan antas vara osann, 24 kap 2 § 1 st. 1p RB. Departementschefen har uttalat att tillämpningen av denna häktningsregel borde ske återhållsamt och med allt större restriktivitet ju lindrigare brott det är fråga om (Prop. 1986/87:112 s. 32). Därutöver gäller proportionalitetsprincipen som innebär att häktning endast får ske om skälen för åtgärden uppväger det intrång eller men i övrigt som åtgärden innebär för den misstänkte eller för något annat motstående intresse, 24 kap 1 § 3 st. RB.

Enligt vad som framgår av polisens yttranden tillämpas inte förfarandet med ”snattefon” när den misstänkte inte kan identifieras, vägrar att uppge sitt namn eller lämnar osanna uppgifter om namn eller när den gripne saknar hemvist i riket. I dessa situationer liksom i vissa andra situationer kallas polis till platsen. Jag delar uppfattningen att förfarandet med ”snattefon” inte bör användas i dessa fall.

Skyldighet att medfölja till förhör enligt 23 kap 8 § rättegångsbalken

På tillsägelse av en polisman är den som befinner sig på en plats där ett brott förövas, skyldig att följa med på förhör som skall hållas omedelbart därefter. Om personen vägrar får polisen ta med honom till förhöret, 23 kap 8 § 1 st. RB. Enligt sista stycket samma paragraf gäller detta även innan förundersökning har hunnit inledas (prop. 1994/95:23 s. 79). Vid tillämpandet av bestämmelsen är befogenheten för en polisman att tillgripa tvång begränsad såväl i tiden som i rummet. Polismannen måste komma till brottsplatsen i nära anslutning till att brottet begås (prop. 1990/91:129 s. 12) och tiden får inte överstiga mer än 10 minuter (JO 1967 s. 153). Vidare tar bestämmelsen enbart sikte på området alldeles intill brottsplatsen (JO 1969 s. 89–92 och JO 1985/86 s. 112).

Bestämmelserna i 23 kap 8 § ger en polisman lagliga möjligheter att om saken inte kan klaras ut på brottsplatsen anmoda den som befinner sig där att följa med till förhör. Vägrar den som anmodas kan polisen ta med sig den som vägrat med tvång. Att en person tas med till förhör innebär inte att förundersökning skall anses inledd.

Förfarandet att använda ”snattefon” bygger som jag ser det på att den som ertappas frivilligt följer med butikskontrollanten in på kontoret. Någon skyldighet för den misstänkte att följa med finns inte. Först på kontoret erbjuds den misstänkte ett

förhör, ett erbjudande som denne enligt vad som uppgivits kan avböja. Jag kan inte finna att förfarandet med "snattefon" står i strid med bestämmelserna i 23 kap 8 §.

Misstänktes rätt att biträdas av försvarare, 21 kap 3 § 1 st. rättegångsbalken

Den som är misstänkt för brott har vid talans förberedande och utförande rätt att anlita en försvarare som biträde, 21 kap 3 § 1 st. RB. Rätten är ovillkorlig och gäller alla brott. Rättigheten gäller även om den misstänkte inte har delgivits misstanke om brott och oavsett om utredningen är en förundersökning eller en utredning enligt 23 kap 22 RB.

I samband med att den som skäligen misstänks för brott underrättas om misstanken, skall han också underrättas om sin rätt till biträde av en försvarare redan under förundersökningen, 12 § FUK.

Skillnaderna mellan förundersökningsförfarandet och det förenklade utredningsförfarandet enligt 23 kap 22 § rättegångsbalken är inte särskilt dramatiska. Departementschefen uttalade i ett lagstiftningsärende (prop. 1969:114 s. 33 ff.) att de allmänna bestämmelserna om förundersökning bör tillämpas analogt vid utredningar enligt 23 kap 22 § RB. Förundersökningsprotokoll behöver dock inte upprättas och inte heller behöver den misstänkte formellt underrättas om misstanke eller delges utredningen enligt bestämmelserna i 23 kap 18 § RB (se prop. 1994/95:23 s 75).

Enligt min mening måste som jag nyss sagt bestämmelsen i 21 kap 3 § RB iakttas också när utredningen sker enligt det förenklade förfarandet i 23 kap 22 § RB. Om den misstänkte önskar försvarare anser jag att förfarandet med "snattefon" inte bör användas.

Unga lagöverträdare – 5, 6 och 7 §§, 14 § samt 34 § 1 och 2 st. lagen (1964:167) om unga lagöverträdare

Om någon som inte har fyllt 18 år är skäligen misstänkt för brott, skall vårdnadshavaren eller annan som svarar för den unges vård och uppfostran omedelbart underrättas samt kallas till förhör som hålls med den unge, om detta inte är till men för utredningen eller olämpligt av andra skäl, 5 § LUL. Det uppställs inget krav på att vårdnadshavaren måste delta i förhöret. Om förhöret måste ske omedelbart och förälder ej kan nås kan underrättelsen underlåtas. Om förhör ska hållas med barn vars ålder understiger 15 år kan det endast ske efter medgivande av förundersökningsledaren. Gäller misstanken brott på vilket fängelse kan följa skall också socialnämnden omedelbart underrättas, 6 § LUL. Om förhör hålls med den underåriga skall företrädare för socialnämnden närvara om det är möjligt och kan ske utan men för utredningen, 7 § LUL.

Har någon som inte fyllt 18 år gripits och beslutar åklagaren att inte anhålla honom trots att han fortfarande är skäligen misstänkt för brott, får polismyndigheten hålla honom kvar för att skyndsamt kunna överlämna honom till hans föräldrar, annan vårdnadshavare, en tjänsteman inom socialtjänsten eller någon annan lämplig vuxen person, 14 § LUL. För samma ändamål får polismyndigheten hålla kvar den som inte har fyllt 18 år, om han har medtagits till förhör och är skäligen misstänkt för brott. I inget utav fallen får den unge hållas kvar längre än tre timmar efter åklagarens beslut eller förhöret. Den som är över 15 år får därvid tas i förvar om det är nödvändigt med hänsyn till ordning eller säkerhet.

Har ett barn under 15 år begått ett brott på vilket fängelse skulle ha kunnat följa och anträffas barnet på bar gärning eller på flykt från brottsplatsen får barnet dock, enligt 34 § LUL, gripas av envar. Om en enskild person har gripit barnet, skall barnet skyndsamt överlämnas till närmaste polisman. Polismyndigheten eller åklagaren skall omedelbart besluta om barnet skall frigges eller hållas kvar för förhör.

Ungdomsbrottslighet ger viktiga signaler om risker för framtida kriminalitet, missbruk eller annan negativ utveckling. Frågan hur de unga lagöverträdarna skall tas om hand av de brottsutredande myndigheterna är av central betydelse av flera olika skäl.

Lagen (1964:167) om unga lagöverträdare ger uttryck för en rad viktiga principer för handläggningen av ärenden som rör brott av unga. En av dessa är att samverka

mellan vårdnadshavare och myndigheter bör ske för den unges tillrättaförande. Avsikten med att vårdnadshavaren underrättas och bereds möjlighet att delta i förhöret med den unge är framför allt att kontakt skall etableras mellan vårdnadshavaren å ena sidan och socialtjänsten och de brottsutredande myndigheterna å andra. Vårdnadshavaren skall få information om det inträffade och kontakt med myndigheterna så att vårdnadshavaren aktivt kan delta i lagföringsprocessen och på så sätt ge den unge det stöd han behöver (prop. 1994/95:12 s. 64).

Det finns inte några undantag vad gäller vårdnadshavares medverkan i processen ens för de lindrigaste brotten. Synen är tvärtom självklar att föräldrar i alla sammanhang där deras barn har begått brott eller på annat sätt överträtt regler ingriper eller tar del i de åtgärder som kan behövas för att komma till rätta med den unges förhållanden (prop. 1994/95:12 s. 65). De faktiska möjligheterna för en vårdnadshavare att delta i lagföringsprocessen på sätt som är tänkt är vid ett förfarande med "snattefon" självklart begränsade.

Också med hänsyn till innehållet i de andra angivna bestämmelserna är förfarandet med "snattefon" mindre lämpligt. Med beaktande av detta och de allmänna intentioner som ligger bakom bestämmelserna i lagen om unga lagöverträdare anser jag att förfarandet med "snattefon" inte bör användas när den misstänkte är under 18 år.

I ett beslut den 2 februari 2000 anförde chefsJO Eklundh följande.

Rättslig reglering m.m.

Stöld och snatteri

Den som olovligen tar vad annan tillhör med uppsåt att tillägna sig det, döms, om tillgreppet innebär skada, för stöld till fängelse i högst två år (8 kap. 1 § brottsbalken). Om brottet med hänsyn till det tillgripnas värde och övriga omständigheter vid brottet är att anse som ringa, skall för snatteri dömas till böter eller fängelse i högst sex månader (8 kap. 2 § brottsbalken).

Vid bedömningen av gradindelningen mellan stöld och snatteri väger de faktorer särskilt tungt som har med brottets skada, kränkning eller fara att göra. Som omständigheter utöver värdet av det tillgripna som är ägnade att hänföra en gärning till stöld kan nämnas att det tillgripna måste lämnas utan tillsyn, att gärningen utmärks av förslagenhet och att det tillgripna är lätt att omsätta (se Holmqvist m.fl. Brottsbalken, kap. 1–12 s. 8:28 f.).

I motsats till vad som gäller i fråga om stöld är försök till snatteri inte straffbart (8 kap. 12 § brottsbalken).

Gripande

Regler om häktning och vissa andra straffprocessuella frihetsberövanden finns i 24 kap. RB. En grundläggande förutsättning för att häktning skall kunna ske är att den misstänkte på sannolika skäl är misstänkt för ett brott för vilket är föreskrivet fängelse ett år eller däröver (1 § första stycket). Kan det antas att den misstänkte kommer att dömas endast till böter får emellertid enligt paragrafens fjärde stycke häktning inte ske. Undantag från dessa regler görs i 2 § som har följande lydelse.

Den som på sannolika skäl är misstänkt för brott får häktas oberoende av brottets beskaffenhet,

1. om han är okänd och vägrar att uppge namn och hemvist eller om hans
2. uppgift om detta kan antas vara osann, eller

3. om han saknar hemvist inom riket och det finns risk för att han genom att bege sig från riket undandrar sig lagföring eller straff.

Om det finns skäl att häkta någon, får han anhållas i avvaktan på rättens prövning av häktningsfrågan. Finns inte fulla skäl till häktning men är den misstänkte skäligen misstänkt för brottet, får han anhållas om det är av synnerlig vikt att han tas i förvar i avvaktan på ytterligare utredning. Beslut om anhållande meddelas av åklagare (6 §).

Om det finns skäl att anhålla någon, får en polisman i brådskande fall gripa honom även utan anhållningsbeslut (7 § första stycket).

I 7 § andra stycket finns regler om s.k. envarsgripande. Bestämmelsen har följande lydelse.

Om den som har begått brott, på vilket fängelse kan följa, påträffas på bar gärning eller flyende fot, får han gripas av envar. Envar får också gripa den som är efterlyst för brott. Den gripne skall skyndsamt överlämnas till närmaste polisman.

Laga självtäkt

Enligt 14 § lagen (1964:163) om införande av brottsbalken skulle bl.a. 16 § 6 p. förordningen den 16 februari 1864 (nr 11 s. 101) om nya strafflagens införande äga tillämpning i dess lydelse vid brottsbalkens ikraftträdande. Denna bestämmelse i 1864 års förordning hade följande lydelse.

Ingen må självvilligt taga åter det han vidkännes, evad det är från honom stulet, eller han det tappat haver; utan lite befallningshavanden eller domaren därom till: dock må han det återtaga av den, som är lösker man eller misstänkt att vilja rymma, eller där stulet gods å färsk gärning finnes.

Ett principiellt förbud mot självtäkt råder således. Vad gäller undantaget – den i bestämmelsens andra led reglerade laga självtäkten – gäller numera enligt punkt 3 i övergångsbestämmelserna till 1942 års strafflagsrevision att varje besittningsförhållande som någon utan rätt har rubbat får återställas på färsk gärning av den vars besittning rubbats eller som är i hans ställe (se NJA II 1942 s. 522).

Förundersökning och förenklat utredningsförfarande

De grundläggande reglerna om förundersökning finns i 23 kap. rättegångsbalken (RB) och förundersökningskungörelsen (1947:948) (FUK). Förundersökning skall inledas så snart det, på grund av angivelse eller av annat skäl, finns anledning att anta att ett brott som hör under allmänt åtal har förövats (23 kap. 1 § första stycket RB). Förundersökning inleds av polismyndigheten eller åklagaren (23 kap. 3 § första stycket RB).

En polisman får redan innan förundersökning har hunnit inledas hålla förhör och vidta andra utredningsåtgärder som är av betydelse för utredningen, s.k. primärutredning (23 kap. 3 § tredje stycket RB). Mer detaljerade regler om primärutredning finns i 3 a § FUK. En polisman, som ingriper mot ett brott eller annars kommer till platsen för ett brott eller tar upp anmälan om ett brott, skall enligt denna bestämmelse vidta de utredningsåtgärder som är möjliga, även om förundersökning inte hunnit inledas. Utredningen skall om möjligt färdigställas

direkt på plats. Vidtagna åtgärder skall så snart som möjligt anmälas för den som har rätt att leda förundersökning rörande brottet.

Förundersökningen har två huvudsyften. Det ena är att utröna om ett brott har begåtts och att klarlägga vem som skäligen kan misstänkas för brottet och om tillräckliga skäl för åtal föreligger. Det andra huvudsyftet är att bereda målet så att bevisningen kan förebringas i ett sammanhang vid en framtida huvudförhandling (23 kap. 2 § RB). Vid förundersökningen skall protokoll föras över vad som förekommit vid denna av betydelse för utredningen (23 kap. 21 § första stycket RB).

Då förundersökningen har kommit så långt att någon skäligen misstänks för brottet, skall han, då han hörs, underrättas om misstanken (23 kap. 18 § RB). Av bestämmelsen följer vidare att den misstänkte och hans försvarare har rätt att förlöpande, i den mån det kan ske utan men för utredningen, ta del av vad som har förekommit vid förundersökningen. De har vidare rätt att ange den utredning de anser önskvärd och i övrigt anföra vad de anser nödvändigt. Underrättelse härom skall lämnas eller sändas till den misstänkte och hans försvarare, varvid skäligen rådrom skall beredas dem. Åtal får inte beslutas innan detta har skett. Enligt paragrafens andra stycke skall på begäran av den misstänkte eller hans försvarare förhör eller annan utredning äga rum, om detta kan antas vara av betydelse för undersökningen. Om en sådan begäran avslås skall skälen för detta anges.

I samband med att den som skäligen misstänks för brott underrättas om misstanken skall han enligt 12 § FUK erhålla underrättelse om att en för brott misstänkt person är berättigad att redan under förundersökningen anlita biträde av försvarare samt att under vissa förutsättningar offentlig försvarare kan förordnas.

Av 23 kap. 22 § RB framgår att en formell förundersökning inte behöver genomföras, om det ändå finns tillräckliga skäl för åtal och det gäller ett brott som inte kan antas föranleda någon annan påföljd än böter. Det förenklade förfarandet kan således användas även i fråga om brott där fängelse ingår i straffskalan. Som tidigare har nämnts är straffskalan för snatteri böter eller fängelse i högst sex månader, medan straffet för stöld av normalgraden är fängelse i högst två år. Användning av det förenklade förfarandet är således utesluten vid misstanke om stöld.

Bestämmelsen i 23 kap. 22 § RB tar i första hand sikte på situationer där brottet kan utredas direkt på platsen. En praktisk konsekvens av att man avstår från att genomföra en förundersökning är att det inte behövs något protokoll (jfr 24 § FUK). Det bör däremot av en polisrapport eller annan handling, t.ex. en ordningsbetsblankett, framgå om den misstänkte erkänner eller förnekar gärningen (25 § FUK). Det förutsätts således att den misstänkte även vid ett utredningsförfarande enligt 23 kap. 22 § RB underrättas om misstanken, även om någon formell delgivning av misstanken enligt 23 kap. 18 § RB inte behöver ske. Givetvis är det nödvändigt att det i handlingarna finns sådana uppgifter om den misstänkte och händelsen att gärningsmannen och gärningen kan identifieras samt att det även i övrigt finns tillräckliga uppgifter för prövningen av skuld- och påföljdsfrågorna (Fitger, Rättegångsbalken del 2 s. 23:76).

Det framstår vidare som naturligt att de allmänna principer till skydd för den enskildes rättssäkerhet som avspeglas i reglerna i 23 kap. RB och i FUK i möjligaste mån beaktas även vid utredningar enligt 23 kap. 22 § RB. Ett sådant synsätt vinner stöd i ett uttalande i förarbetena till regeln i 23 kap. 3 § tredje stycket RB om primärutredning, att de allmänna reglerna om förundersökning skall iakttas i tillämpliga delar (se NJA II 1969 s. 678 och Fitger, Rättegångsbalken del 2, s. 23:20 a).

Rikspolisstyrelsen har utfärdat föreskrifter och allmänna råd om handläggning av brottmål utan förundersökning (FAP 404-1). I avsnitt 2 anges i föreskriftsform att en polisman, som ingriper mot ett brott eller annars kommer till platsen för ett brott eller tar upp en anmälan om brott, skall bedöma om förundersökning bör inledas eller om brottet kan utredas utan formell förundersökning. Om brottet kan antas föranleda böter och utredningen kan färdigställas direkt på platsen, skall detta ske, om förutsättningarna i övrigt är uppfyllda enligt 23 kap. 22 § RB. Därefter ges i allmänna råd exempel på omständigheter som medför att en formell förundersökning normalt bör inledas, nämligen att den misstänkte är under 18 år, att hans inställning i skuldfrågan är oklar, att det av annat skäl behövs ytterligare utredning eller att det förekommer skadeståndskrav som kräver utredning.

Förhör och medtagande till förhör

Under en förundersökning får enligt 23 kap. 6 § RB hållas förhör med var och en som antas kunna lämna upplysning av betydelse för utredningen. Den som befinner sig på den plats där brott förövats är skyldig att på tillsägelse av polisman följa med till ett förhör som hålls omedelbart därefter. Vägrar han utan giltig orsak, får polismannen ta med honom till förhöret. Detta gäller även innan förundersökning hunnit inledas (23 kap. 8 § RB).

Försvare

I 21 kap. 3 § första stycket RB föreskrivs att den misstänkte vid sin talans förberedande och utförande får biträdas av försvarare. Denna rätt är ovillkorlig och gäller vid alla brott. Den misstänkte får anlita försvarare även under förundersökningen. Han skall underrättas om denna rätt så snart han hörs som skäligen misstänkt för brottet. Enligt Fitger (Rättegångsbalken del 2, s. 21:10) talar mycket för att en misstänkt även dessförinnan bör ha en möjlighet att låta sig biträdas av en försvarare.

Vid ett förhör som hålls på den misstänktes begäran har han och hans försvarare rätt att närvara. Även vid andra förhör får försvararen närvara, om det kan ske utan men för utredningen (23 kap. 10 § andra stycket RB).

Lagen (1964:167) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare (LUL)

Enligt 3 § LUL skall en förundersökning mot den som inte fyllt 18 år alltid ledas av åklagaren, om den unge är skäligen misstänkt för ett brott för vilket det är föreskrivet fängelse i mer än sex månader.

Om någon som inte har fyllt 18 år är skäligen misstänkt för brott, skall vårdnadshavaren eller annan som svarar för den unges vård och fostran omedelbart underrättas samt kallas till förhör som hålls med den unge, om detta inte är till men för utredningen eller det annars finns särskilda skäl mot det (5 § LUL).

Som exempel på situationer där underrättelse och kallelse får underlåtas på grund av att det finns särskilda skäl nämns i förarbetena, att det rör sig om en förseelse av mycket bagatellartat slag, eller att det kan antas att det skulle vara till större skada än nytta för den unge om vårdnadshavaren underrättas. Som ytterligare exempel nämns, att förhör med den unge av utredningsskäl måste hållas omedelbart och hans vårdnadshavare inte kan nås. Att notera är vidare att vårdnadshavaren inte behöver och inte heller har någon ovillkorlig rätt att vara närvarande i förhörrummet när den unge hörs (prop. 1987/88:135 s. 33 och 1994/95:12 s. 97).

Om någon som inte har fyllt 18 år är skäligen misstänkt för brott på vilket fängelse kan följa, skall socialnämnden genast underrättas (6 § LUL). Vid förhör med den som inte har fyllt 18 år och som är misstänkt för brott på vilket fängelse kan följa, skall företrädare för socialtjänsten närvara om det är möjligt och det kan ske utan men för utredningen (7 § LUL). Socialnämndens medverkan är avsedd att utgöra ett stöd för den unge samtidigt som det har ansetts vara av vikt att socialnämnden får information om brottet och omständigheterna kring detta. Vidare har det ansetts vara ett sätt att på ett tidigt stadium etablera kontakt med den unge och hans föräldrar (prop. 1994/95:12 s. 67 och 98).

I förarbetena till 6 och 7 §§ LUL diskuterades bl.a. om paragrafernas tillämpningsområde skulle begränsas på så sätt att de endast skulle avse fall av misstanke om brott med fängelse mer än sex månader i straffskalan. Slutsatsen blev emellertid att skälen för att införa dessa regler hade bärkraft också i fråga om mindre allvarliga brott, med undantag för brott med enbart böter i straffskalan. Beträffande sådana bötesbrott ansågs insatser från socialnämndens sida normalt inte vara påkallade (a. prop. s. 67).

Har någon som inte fyllt 18 år gripits och beslutar åklagaren att inte anhålla honom trots att han fortfarande är skäligen misstänkt för brott, får polismyndigheten hålla honom kvar för att skyndsamt kunna överlämna honom till hans föräldrar, annan vårdnadshavare, en tjänsteman inom socialtjänsten eller någon annan lämplig vuxen person (14 § LUL). För samma ändamål får polismyndigheten hålla kvar den som inte har fyllt 18 år, om han har medtagits till förhör och är skäligen misstänkt för brott. Inte i något av de nu nämnda fallen får den unge hållas kvar längre än tre timmar efter åklagarens beslut eller förhöret. Den som är över 15 år får därvid tas i förvar om det är nödvändigt med hänsyn till ordning eller säkerhet.

I 34 § första stycket LUL föreskrivs att om någon före 15 års ålder har begått ett brott, på vilket fängelse skulle ha kunnat följa, anträffas på bar gärning eller på flykt från brottsplatsen, får han gripas av envar. Om en enskild person har gripit den unge, skall denne skyndsamt överlämnas till närmaste polisman.

Bedömning

Allmänt om förundersökning och andra former för utredande av brott

Enligt 23 kap. 1 § första stycket RB skall förundersökning inledas så snart det på grund av angivelse eller av annat skäl finns anledning att anta att ett brott som hör under allmänt åtal har förövats. För förundersökningar gäller enligt 23 kap. 4 § RB en objektivitetsprincip. Kravet på objektivitet gäller självfallet också ställningstagandet i frågan om förundersökning skall inledas eller ej.

Reglerna om förundersökning är resultatet av en avvägning mellan hänsynen till den enskildes rättssäkerhet och intresset av att begångna brott utreds och beivras på ett effektivt sätt. I och med att en förundersökning inleds blir ett omfattande regelsystem tillämpligt, vilket innefattar såväl förpliktelser som rättigheter för den enskilde. Polis och åklagare får bl.a. möjlighet att i brottsutredande syfte vidta tvångsåtgärder av olika slag mot enskilda.

Vid sidan av det reguljära tvångsmedelssystemet finns, till följd av reglerna i 24 kap. 7 § andra stycket RB om s.k. envarsgripande, en begränsad rätt för enskilda att ingripa mot personer som är misstänkta för brott. Om den som har begått ett brott som kan följas av fängelse påträffas på bar gärning eller flyende fot, får han enligt detta lagrum gripas av envar. Den gripne skall sedan skyndsamt överlämnas till närmaste polisman. Ett envarsgripande utgör inte myndighetsutövning, och det förutsätter av naturliga skäl inte att förundersökning har inletts. Ett sådant gripande innebär inte heller – i motsats till vad som gäller i fråga om de reguljära straffprocessuella tvångsmedlen – att förundersökning inleds om detta inte redan har skett.

I förundersökningsförfarandet finns ett antal viktiga rättssäkerhetsgarantier inbyggda. Till dessa hör den redan nämnda objektivitetsprincipen samt skyldigheten att lämna underrättelse om brottsmisstanken till den som är skäligen misstänkt för brottet. Som också framgått har den misstänkte rätt att låta sig biträdas av försvarare och han skall, när han delges misstanke om brottet, underrättas om denna rätt. Den misstänkte och hans försvarare har också enligt 23 kap. 18 § RB rätt att fortlöpande få del av utredningens resultat i den mån det kan ske utan men för utredningen. De skall under alla förhållanden beredas tillfälle att ta del av utredningsmaterialet innan åklagaren tar ställning i åtalsfrågan.

Reglerna i 23 kap. 3 § tredje stycket RB och 3 a § FUK om s.k. primärutredning innebär att den polisman, som ingriper mot ett brott eller annars kommer till platsen för ett brott eller tar upp anmälan, skall vidta de utredningsåtgärder som är möjliga, även om förundersökning inte har hunnit inledas. Vidtagna åtgärder skall sedan så snart möjligt anmälas för den som har rätt att leda förundersökning rörande brottet.

Också i andra fall kan utredningsåtgärder vidtas utanför ramen för en förundersökning. Enligt 23 kap. 22 § RB behöver förundersökning inte genomföras, om det ändå finns tillräckliga skäl för åtal och det gäller ett brott som inte kan antas föranleda någon annan påföljd än böter. Ett beslut att genomföra en förenklad utredning med stöd av denna bestämmelse innebär bl.a. att reglerna i 23 kap. 18 § RB

och regeln om skyldighet att underrätta den misstänkte om hans rätt till försvarare formellt inte blir tillämpliga.

Det kan sammanfattningsvis konstateras, att den normala formen för brottsutredning är förundersökning, men att en utredning under vissa förutsättningar får genomföras också i annan form. I de fall där en polisman har ingripit mot ett brott eller, t.ex. på grund av reglerna om envarsgröpande, har kallats till platsen för ett brott, skall han sålunda enligt reglerna om primärutredning i största möjliga utsträckning utreda brottet på plats, även om förundersökning inte har hunnit inledas. Det blir sedan en uppgift för en behörig förundersökningsledare att ta ställning i förundersökningsfrågan.

Frågan om användning av primärutredningsförfarandet behandlas i proposition 1994/95:23. Det framhålls där att, såväl från utredningssynpunkt som för att påskynda förfarandet, mycket står att vinna genom att möjliga utredningsåtgärder genomförs i nära anslutning till brottet. Som exempel på brott beträffande vilka det är möjligt att praktiskt taget slutföra utredningen direkt på platsen nämns butikstölder, biltillgrepp, rattfylleri, grov olovlig körning och enklare fall av misshandel (s. 78).

Primärutredningsförfarandet framstår således som det lämpliga sättet att inleda exempelvis en snatteriutredning, varefter det får ankomma på den behörige förundersökningsledaren att besluta hur utredningen skall slutföras och redovisas.

Snattefonförfarandet

Av utredningen framgår följande om tillämpningen av snattefonförfarandet. Om den som har ertappats med ett tillgrepp i en butik erkänner brott, ombeds han av den som har påträffat honom, vanligen en butikskontrollant, att följa med till butikens kontor. Butikskontrollanten frågar där den misstänkte om han är villig att förhöras av polisen per telefon. Vid ett jakande svar skall butikskontrollanten ringa polisen på ett särskilt telefonnummer, den s.k. snattefonen. Före telefonförhöret uppger butikskontrollanten för utredaren hos polisen att den misstänkte personen är villig att förhöras per telefon. Vidare uppger butikskontrollanten omständigheterna vid brottet och den misstänktes namn. Innan förhöret påbörjas, kontrollerar utredaren hos polismyndigheten den misstänktes namn i de dataregister som polisen har tillgång till. Därefter genomförs ett förhör. Om den misstänkte inte vill förhöras per telefon, genomförs inte något sådant förhör. Inte heller genomförs något telefonförhör, om identiteten är oklar.

Snattefonförfarandet grundas i sin helhet på bestämmelsen i 23 kap. 22 § RB. Som nyss har nämnts innebär användningen av det där angivna utredningsförfarandet bl.a. att reglerna i 23 kap. 18 § RB och i 12 § FUK inte blir explicit tillämpliga. Polismyndigheten i Skåne har gett uttryck för uppfattningen att ett utredningsförfarande enligt 23 kap. 22 § RB också innebär att den misstänkte över huvud taget inte har rätt att anlita försvarare under utredningen samt att detta förfarande, i fråga om misstänkta under 18 år, medför att inte heller reglerna i 5–7 §§ LUL om underrättelse och kallelse till förhör till vårdnadshavaren och socialnämnden är tillämpliga.

Som framgått skiljer sig snattefonförfarandet i flera hänseenden från det förfarande med stöd av reglerna om primärutredning som har beskrivits i närmast föregående avsnitt. Det ger därmed upphov till ett antal frågor av rättsligt slag.

Den första frågan är om det ingripande som exempelvis en butikskontrollant gör mot en person som har ertappats med ett butikstillgrepp är att anse som ett envarsgripande enligt 24 kap. 7 § andra stycket eller ej. Om ingripandet skulle betraktas som ett envarsgripande, uppkommer frågan om överlämnandet av den gripne till närmaste polisman kan ges formen av ett telefonsamtal till polismyndigheten.

Snattefonförfarandet aktualiserar vidare frågan om det kan godtas att samtliga de utredningsåtgärder som vidtas av polismyndigheten gentemot den misstänkte, inklusive identifieringen av denne, sker per telefon i omedelbar anslutning till ertappandet.

Det finns vidare anledning att diskutera frågan om polisen över huvud taget bör använda det förenklade förfarandet enligt 23 kap. 22 § RB vid utredning av butikssnatterier. Man bör i detta sammanhang, med anledning av den ståndpunkt som har intagits av Polismyndigheten i Skåne, också behandla frågorna om den misstänktes rätt till försvarare vid användningen av detta förfarande och om hur reglerna om det förenklade förfarandet förhåller sig till regleringen i 5–7 §§ LUL.

Envarsgripande och skyldigheten att överlämna den gripne till polisman

Enligt 24 kap. 7 § andra stycket RB får envar gripa en person som har begått ett brott, på vilket fängelse kan följa, och som påträffas på bar gärning eller flyende fot. Den gripne skall skyndsamt överlämnas till närmaste polisman.

Ett ingripande mot någon som har ertappats med ett butikstillgrepp genomförs vanligtvis på så sätt att antingen butiksinnehavaren – som har ställning som målsägande – eller en butiksanställd eller en särskilt anlita butikskontrollant – som är i målsägandens ställe och som i processrättsligt hänseende är att betrakta som vittne – uppmanar den misstänkte att följa med till ett kontor eller annan avskild plats, där denne anmodas att återlämna det tillgripna, lämna uppgifter om sin identitet och ange sin inställning till brottsmisstanken. Av vad som har sagts i det föregående framgår att åtgärder av detta slag vidtas också inom ramen för snattefonförfarandet.

Frågan om envarsgripande vid misstanke om snatteri behandlades i 1968 års brottmålsutrednings betänkande (SOU 1971:10 s. 111). Utredningen förklarade att det ingripande som en butikskontrollant gjorde mot en misstänkt inte kunde betraktas som ett envarsgripande, eftersom polis inte kallades till platsen. Den normala gången sades i stället vara att den misstänkte fick lämna butiken sedan han hade identifierats och hörts angående händelsen. Utredningen föreslog att målsäganden/affären även i fortsättningen skulle ha rätt att gripa den som ertappats på bar gärning med att snatta. Enligt utredningens mening syntes den praktiserade ordningen att utan omedelbart polisingripande försöka klarlägga saken i affären böra förordas. Som skäl härför anfördes att ingripandet därmed kunde göras så

skonsamt som möjligt för den misstänkte, att man kunde undvika att händelsen väckte onödig uppmärksamhet och – vilket ansågs vara av särskild betydelse – att affärsledningen fick möjlighet att överväga om polisanmälan var påkallad i det särskilda fallet.

Problemen med det ökande antalet butikstillgrepp föranledde regeringen att i januari 1980 tillsätta en särskild utredning med uppdrag att undersöka frågan om åtgärder mot tillgreppen m.m. Utredningen, som antog namnet Stöldutredningen, överlämnade i juni 1982 betänkandet Stöld i butik (SOU 1982:39). I betänkandet diskuterades bl.a. frågan om ingripanden vid butikstillgrepp, och vidare återgavs där yttranden av bl.a. Rikspolisstyrelsen och Justitiekanslern.

Rikspolisstyrelsen (a.a. s. 251 f.) och utredningen (a.a. s. 253 f.) intog den ståndpunkten att det inte rörde sig om något envarsgripande enligt 24 kap. 7 § andra stycket RB, när en målsägande eller dennes representant, t.ex. en butikskontrollant, återtog tillgripet gods samt anmanade den misstänkte att följa med till t.ex. ett kontor i butiken och där uppmanade honom att lämna uppgifter om sin identitet. Det var i dessa fall enligt utredningens uppfattning inte fråga om något frihetsberövande utan endast om utövandet av en laga rätt att återta godset. Att den ertappade vid vägran att medfölja bl.a. riskerade att formellt gripas, eventuellt med våld, kunde enligt utredningen inte förändra den ursprungliga åtgärdens karaktär av laga självtäkt. Stöldutredningen ansåg vidare i likhet med Rikspolisstyrelsen att det var möjligt att inom ramen för institutet laga självtäkt anteckna den misstänktes inställning till brottsmisstanken.

De skäl som anfördes för utredningens ståndpunkt var närmast av praktisk natur. Om ett gripande skulle anses föreligga i den beskrivna situationen medförde detta enligt utredningen att den laga självtäkten endast skulle kunna utövas under former som av såväl allmänheten som målsägande och misstänkt måste uppfattas som stötande. Skulle målsägandens möjligheter att vidta åtgärder utan inträde av envarsgripande bedömas så snävt att han inte hade rätt att tillfråga gärningsmannen om dennes identitet, blev hans rätt att disponera över följderna av händelsen i det närmaste skenbar. Valet skulle då stå mellan att återta godset eller gripa den ertappade och tillkalla polis.

Justitiekanslern var av en annan uppfattning i den rättsliga frågan (a.a. s. 252 f.). Vad som faktiskt inträffade vid ett ingripande av det aktuella slaget var enligt Justitiekanslerns mening – oavsett hur ingripandet genomfördes – att personer berövades friheten, låt vara helt kortvarigt, på grund av och med stöd av en brottsmisstanke. Förutom att återta det tillgripna var syftet med ingripandena att säkerställa ett efterföljande rättsligt förfarande mot den misstänkte, och ingripandena fick därmed ofrånkomligen karaktären av straffprocessuellt tvångsmedel. Huruvida den misstänkte frivilligt underkastade sig ingripandet eller ej kunde vid sådant förhållande inte tillmätas någon avgörande betydelse. Justitiekanslern påpekade vidare att frivilligheten i en situation av det aktuella slaget var tämligen illusorisk, eftersom den misstänkte kunde vara ganska säker på att bli utsatt för fysiskt tvång, om han inte gjorde som han blev tillsagd. Justitiekanslerns slutsats var att det resonemang som hade förts av Rikspolisstyrelsen i frågan inte var hållbart från

strikt juridisk synpunkt men att starka praktiska skäl talade för Rikspolisstyrelsens betraktelsesätt.

I anslutning till sina ovan redovisade överväganden behandlade Stöldutredningen också frågan om behovet av lagstiftning på området. Den gav därvid uttryck för uppfattningen att den praxis som tillämpades till sitt innehåll var så naturlig att särskild reglering i lag var opåkallad (a.a. s. 257 f.).

I proposition 1983/84:187 om utredning av brott av barn under 15 år föreslogs vissa ändringar i bl.a. LUL och 23 kap. 9 § RB (angående skyldighet att kvarstanna för förhör). I propositionen berörde departementschefen den nu aktuella frågan om den rättsliga karaktären av butikskontrollanters ingripanden mot misstänkta snattare. Han kom därvid till den slutsatsen att butikskontrollanters ingripanden normalt inte var att betrakta som något gripande i RB:s mening (s. 26 f.). I sitt betänkande JuU 1984/85:6 anförde justitieutskottet i denna fråga följande (s. 14).

I anslutning till presentationen av detta förslag diskuterar departementschefen den rättsliga karaktären av butikskontrollanters ingripanden mot personer som misstänks för butikstillgrepp. Det förfarande som vanligen tillämpas består i dels en uppmaning att följa med till en avskild lokal, dels en uppmaning att lämna tillbaka stulna varor och att lämna namn och adress, dels en fråga om vederbörande erkänner eller förnekar. Justitiekanslern har uttalat att detta förfarande bör anses vara ett gripande i RB:s mening, s.k. envarsgripande.

En annan ståndpunkt har intagits av stöldutredningen som har tagit upp frågan i betänkandet (SOU 1982:39) Stöld i butik. Stöldutredningen anser att förfarandet bara innebär att den bestulne utövar sin rätt att ”återta stulet gods å färsk gärning”, dvs. laga självtäkt. Departementschefen uttalar i propositionen bl.a. att han för sin del anser att förfarandet inte innebär något frihetsberövande eller gripande i RB:s mening.

Utskottet vill endast framhålla att den sålunda diskuterade frågan av principiella skäl inte bör avgöras genom uttalanden av departementschefen eller utskottet i detta lagstiftningsärende som ju inte gäller något av de lagrum som diskussionen avser (jfr JuU 1976/77:15 s. 6 och FöU 1977/78:28 s. 24 om uttalanden i lagstiftningsärenden som inte gäller det lagrum som uttalandena avser). Huruvida en lagändring behövs saknar utskottet underlag att bedöma. Utskottet utgår från att frågan om behovet därav övervägs ytterligare inom regeringskansliet.

Sammanfattningsvis kan således konstateras att Stöldutredningen och departementschefen i proposition 1983/84:187 gav uttryck för uppfattningen att samtliga butikskontrollantens åtgärder – från återtagandet av godset till förfrågan om den ertappades identitet och efterhörande av om brott erkänns eller förnekas – utgjorde ”en naturlig följd av det lagstadgade förfarandet varigenom godset återtagits”. De beskrivna åtgärderna skulle således alla falla inom ramen för institutet laga självtäkt.

Som framgått av redogörelsen för den rättsliga regleringen gäller enligt punkt 3 i övergångsbestämmelserna till 1942 års strafflagsrevision att varje besittningsförhållande som någon utan rätt har rubbat får på färsk gärning återställas av den vars besittning rubbats eller som är i hans ställe. Denna rätt att återställa rubbad besittning utgör ett undantag från en huvudregel om förbud mot självtäkt (se Holmqvist m.fl. Brottsbalken, kap. 1–12, s. 8:63 f.). Redan av detta förhållande kan man dra den slutsatsen att några andra åtgärder än återtagande av t.ex. stulet gods inte

får vidtas med stöd av det aktuella stadgandet. Det kan nämnas att den som utövar sin rätt till laga självtäkt därvid kan ha rätt till nödvärn enligt 24 kap. 1 § brottsbalken (se Holmqvist m.fl., Brottsbalken, kap. 13–24, s. 24:10 f.). Av det sagda framgår att bestämmelsen om laga självtäkt inte är tänkt att omfatta annat än själva återtagandet av det tillgripna godset i de angivna situationerna. De utredningsåtgärder som förhållandena kan påkalla är med andra ord också i fall av här aktuellt slag, på samma sätt som vid annan brottslighet, förbehållna polis och åklagare.

En annan sak är att den som gör ett envarsgripande enligt 24 kap. 7 § andra stycket RB också har rätt att ta ett föremål som därvid påträffas i beslag, om föremålet skäligen kan antas äga betydelse för utredning om brott eller vara genom brott någon avhänt eller på grund av brott förverkat (27 kap. 1 § och 4 § första stycket RB). Den som ingriper har således rätt att ta ett sådant föremål i sin besittning.

När en butiksägare, en butikskontrollant eller någon annan enskild person ingriper mot någon som misstänks för att ha tillgripit varor i en butik, är syftet med ingripandet regelmässigt inte bara att återta det tillgripna utan även att säkerställa ett efterföljande rättsligt förfarande mot den misstänkte. Huruvida den misstänkte frivilligt underkastar sig ingripandet eller ej torde i praktiken inte tillmätas någon avgörande betydelse. Tvärtom sker ingripandet under det underförstådda hotet att den misstänkte annars kommer att hållas kvar med våld tills polis anländer. Om det i dessa sammanhang likväl talas om frivillighet, måste därmed avses det förhållandet att den misstänkte fogar sig efter de tillsägelser som riktas mot honom utan att något fysiskt våld mot honom behöver tillgripas. Från straffprocessuell synpunkt är det emellertid uteslutet att tillmäta sådan ”frivillighet” någon relevans. Även enligt allmänt språkbruk förefaller det främmande att tala om frivillighet i förevarande sammanhang. Det torde vara odiskutabelt att det för en misstänkt snattares del i praktiken inte är fråga om att antingen återlämna godset på stället och omedelbart därefter få lämna platsen eller att följa med till kontoret för återlämnande av godset, identifiering och polisanmälan. Om så vore fallet skulle antalet uppklarade snatterifall sannolikt minska drastiskt. Vad som erbjuds är i stället att den misstänkte antingen skall göra som han blir tillsagd eller att han med våld hålls kvar tills polis anländer. De valmöjligheter för den misstänkte som Riksåklagaren talar om i sitt remissyttrande gäller således i realiteten endast frågan om han vill utsättas för våld eller ej.

För att ett ingripande mot en person i rättsligt hänseende skall kvalificeras som ett gripande krävs inte att förfarandet är förenat med någon form av fysiskt be-
tvingande. Det är tillräckligt att ingripandet är ägnat att framstå som ett frihetsberövande. Att ett frihetsberövande för att betraktas som ett sådant inte behöver vara förenat med våldsutövning framgår tydligt av polislagen (1984:387). Det föreskrivs där att en polisman, i den mån andra medel är otillräckliga och det med hänsyn till omständigheterna är försvarligt, får använda våld för att genomföra en tjänsteåtgärd, om någon som med laga stöd skall berövas friheten försöker undkomma eller polismannen annars möts av motstånd när han skall verkställa ett sådant frihetsberövande (10 § första stycket 2). Den nu nämnda bestämmelsen är

tillämplig också vid envarsgripanden (29 § första stycket andra meningen; se Berggren–Munck, Polislagen 3:e uppl. s. 155).

Frågan hur man i rättsligt hänseende skall betrakta ett ingripande av en butikskontrollant mot en person som är misstänkt för snatteri har behandlats i rättsfallet NJA 1990 s. 324. Den fråga som där var föremål för bedömning var om en väktare som tjänstgjorde som butikskontrollant, som påtryckningsmedel mot en för snatteri misstänkt kvinna, hade haft rätt att omhänderta kvinnans handväska. Butikskontrollanten hade hållit fast i väskan för att hindra den misstänkta från att avlägsna sig. Vid sina försök att återta väskan hade kvinnan rivit butikskontrollanten på handen. Tingsrätten och hovrätten dömde den kvinna mot vilket ingripandet hade gjorts för snatteri och våld mot tjänsteman. Kvinnan yrkade i Högsta domstolen att åtalet om våld mot tjänsteman skulle ogillas. Riksåklagaren bestred ändring och anförde bl.a. följande i frågan om butikskontrollantens ingripande var ett envarsgripande eller ej.

Omedelbart efter det att N. gjort sig skyldig till snatteri ingrep W. på så sätt att hon visade sin legitimation och sade åt N. att följa med. Straffskalan för snatteri är böter eller fängelse i högst sex månader. Enligt min bedömning innebar dessa W:s åtgärder att hon med stöd av 24 kap. 7 § 2 st. RB genomförde ett gripande av N. För att hindra N. när hon försökte avlägsna sig hade W. därför rätt att tillgripa våld – – –.

Som redan nämnts var huvudfrågan i målet inte om butikskontrollantens ingripande var ett envarsgripande eller ej utan om butikskontrollanten W. hade överskridit sina befogenheter vid ingripandet mot N. och om N. därför hade haft rätt att värja sig och sin egendom. I Högsta domstolens dom finns emellertid uttalanden av intresse för den här aktuella frågan. I reciten lämnas bl.a. följande beskrivning av det aktuella händelseförloppet.

Ingripandet mot N. inleddes med att W. legitimerade sig. Att N. härigenom fick klart för sig att hon var misstänkt för snatteri framgår bl.a. av att hon på väg mot kontoret erbjöd W. att titta i hennes handväska, ett erbjudande som W. emellertid avböjde med hänsyn till sina instruktioner att inte föra några diskussioner med misstänkta ute i butikslokalen.

Omedelbart utanför ingången till lagret där kontoret fanns vägrade N. att längre följa med W. och drog i stället sin kundvagn tillbaka i riktning mot utgången. Kundvagnen innehöll varor, som N. hade betalt i butikens kassa, samt – – – en – – – handväska som innehöll bl.a. plånbok och andra personliga tillhörigheter. W. försökte förmå N. att följa med genom att dra kundvagnen i motsatt riktning. När det stod klart att N. var den starkare av de två, ryckte W. till sig de tillgripna kassetbanden, som fallit ned i kundvagnen, samt N:s handväska. W. tryckte väskan mot kroppen och vände för att springa mot lagret och kontoret. N. lyckades emellertid få tag i sin handväska och kunde ta tillbaka den genom att klösa W. på händerna.

Tillfrågad om sina avsikter med att ta N:s väska har W. förklarat att hon räknat med att N. skulle komma efter sin handväska och att hon inte vet hur hon skulle förfarit om N. i stället avlägsnat sig från butiken; W. hade i varje fall inte för avsikt att ”lägga beslag på väskan”.

Högsta domstolen uttalade att W. enligt 24 kap. 7 § andra stycket RB haft rätt att gripa N., som gjort sig skyldig till snatteri och tagits på bar gärning, samt att W. därmed haft rätt att bruka visst våld för att genomföra gripandet. Efter genomgång av gällande bestämmelser på området fann domstolen att W. ägt rätt att som påtryckningsmedel ta hand om N:s handväska och att åtgärden – vilken med hänsyn

till W:s syfte med den inte betraktades som ett beslag av handväskan – inte hade överskridit vad som med hänsyn till omständigheterna varit försvarligt.

Två justitieråd var skiljaktiga i fråga om motiveringen och menade att W:s åtgärd att ta handväskan utgjorde ett beslag. Av intresse här är vad minoriteten i klargörande syfte yttrade angående det i målet aktuella ingripandet mot N.

På grund av det snatteribrott som N. begått har W. enligt 24 kap. 7 § 2 st. RB varit berättigad att gripa N. Hennes förfarande måste också anses som ett sådant gripande, oaktat N. till en början följde med utan protester.

Högsta domstolens resonemang kan inte uppfattas på annat sätt än att domstolen varit av den uppfattningen att W:s ingripande var att betrakta som ett envars-gripande enligt 24 kap. 7 § andra stycket RB redan innan några handgripligheter hade förekommit mellan W. och N.

Det kan mot den här angivna bakgrunden konstateras att ett förfarande från en butikskontrollants eller annan enskild persons sida, som innebär att en för snatteri misstänkt person uppmanas att följa med till kontoret eller någon annan avskild plats för att där få sin identitet kontrollerad och uppmanas att ta ställning till brottsmisstanken, i rättsligt hänseende är att betrakta som ett gripande i den mening som åsyftas i 24 kap. 7 § andra stycket RB. Som redan har nämnts går ett sådant förfarande utöver vad som kan anses följa av reglerna om laga självtäkt, eftersom det här uppenbarligen är fråga inte bara om att återta det tillgripna utan i lika hög grad att säkerställa ett efterföljande rättsligt förfarande mot den misstänkte. Det resonemang i frågan som finns i Stöldutredningens betänkande innebär i realiteten att det görs gällande att det utanför lagens ram föreligger en rätt för en enskild person att ingripa med tvång mot en annan enskild person i syfte att säkerställa utredning med anledning av en brottsmisstanke. Ett sådant synsätt står i uppenbar strid med den för varje rättssamhälle utmärkande legalitetsprincipen.

Vad sedan gäller det fortsatta förfarandet är lagtexten i 24 kap. 7 § andra stycket RB entydig; den gripne skall skyndsamt överlämnas till närmaste polisman. Denna regel kan inte uppfattas på annat sätt än att det skall vara fråga om ett förfarande som gör det möjligt för polismannen att faktiskt överta gripandet med stöd av 24 kap. 7 § första stycket RB eller att exempelvis kroppsvisitera den misstänkte. Att lagstiftaren inte har haft något annat än ett fysiskt överlämnande i tankarna framgår också av Processkommissionens förslag till bestämmelse om envarsgripande. Denna bestämmelse hade i de delar som här är av intresse följande lydelse (se SOU 1926:32 s. 100; se även s. 88).

Träffas den, som begått brott, på bar gärning eller flyende fot, må han av envar gripas, om å brottet efter lag kan följa straffarbete eller fängelse. Detsamma skall gälla angående den, som blivit efterlyst för brott.

Den som, efter vad nu är sagt, gripit någon, skall genast överlämna honom till närmaste polisman, vilken omedelbart har att, om laga skäl till anhållande enligt hans mening ej förekommer, frigiva den gripne men eljest ställa honom inför närmaste statsåklagare eller polismyndighet. Kan den, som gripits, med mindre omgång omedelbart ställas inför statsåklagare eller polismyndighet, må det ock ske.

Det finns anledning att i detta sammanhang påpeka att regeln om överlämnande av den gripne till en polisman har en viktig funktion som skydd för den gripne genom att säkerställa att frågan hur det skall förfaras med denne så snabbt som möjligt överlämnas till en företrädare för det allmänna, vilken, till följd av den objektivitetsprincip som gäller för den brottsutredande verksamheten (23 kap. 4 § RB), har att på platsen tillvarata inte bara målsägandens utan också den misstänktes intressen. En av de uppgifter som ankommer på den polisman som har kommit till platsen är exempelvis att kontrollera att den som har gjort ingripandet inte har överskridit sina befogenheter.

Det är således inte lagligen möjligt att vid ett telefonsamtal med polismyndigheten ”muntligen överlämna” någon som har blivit föremål för ett ingripande av en butikskontrollant eller annan enskild person med anledning av en misstanke om snatteri. Mot skyldigheten för den som har gjort gripandet att fysiskt överlämna den gripne till en polisman svarar självfallet en skyldighet för polismyndigheten att, om den underrättas om gripandet per telefon, sända en polisman till platsen för gripandet. Det finns således inte något rättsligt stöd för ett förfarande som innebär att en polisman, i stället för att komma till platsen, håller ett telefonförhör med den gripne. För att man skall kunna förfara på detta sätt krävs en lagändring.

En annan sak är att det, med hänsyn till det krav på skyndsamt överlämnande av den gripne till en polisman som slås fast i 24 kap. 7 § andra stycket RB, kan vara av värde att det hos polismyndigheten finns ett särskilt telefonnummer som kan användas t.ex. av en butikskontrollant som vill framställa en begäran om att en polisman skall komma till platsen för ett gripande.

Med anledning av vad Stöldutredningen uttalat om de negativa konsekvenserna för den enskilde av att man betraktar ett ingripande mot den som ertappats med ett butikstillgrepp som ett gripande vill jag framhålla att det inte kan anses stå i strid med regeln i 24 kap. 7 § andra stycket RB att den gripne i avvaktan på polisens ankomst tas med till ett kontor eller något annat skyddat utrymme i anslutning till den plats där gripandet gjordes. En sådan åtgärd framstår tvärtom som motiverad av hänsyn såväl till den gripnes integritet (jfr JO 1990/91 s. 82) som till intresset av att förhindra att han avviker. Den inryms därför naturligen i institutet envars-gripande och kan därmed inte betraktas som ett medtagande till förhör, dvs. som en åtgärd som får vidtas endast av en polisman. Det kan tilläggas att ett envars-gripande inte innefattar någon rätt för den som har gjort gripandet att hålla ett förhör med den gripne. Jag återkommer till denna fråga i avsnittet om identifieringen av den gripne.

Om det visar sig att det inte är möjligt att överlämna den gripne till en polisman, t.ex. beroende på att det från polismyndighetens sida vid ett telefonsamtal upplyses att man inte kommer att sända någon polisman till platsen, får den som har gjort gripandet anses ha fullgjort sina skyldigheter enligt 24 kap. 7 § andra stycket RB. Om denne får ett sådant besked, saknas följaktligen grund för att låta gripandet bestå. Det finns i en sådan situation inte någon rätt för den som har gjort gripandet att hålla kvar den gripne på platsen exempelvis i syfte att få till stånd ett av polisen genomfört telefonförhör med denne. Det får i stället anses ankomma på polis-

myndigheten att upplysa den som har gjort gripandet om att den gripne omedelbart skall frigges.

Betydelsen av att den enskilde förklarar sig villig att medverka i snattefonförfarandet

Som framgår av vad som har sagts i närmast föregående avsnitt är den normala formen för ingripande mot en person som har ertappats med ett butikstillgrepp att betrakta som ett envarsgripande. Detta skede av snattefonförfarandet innefattar således inte något annat moment av frivillighet från den gripnes sida än att denne i många fall utan motstånd fogar sig i det tvång som han utsätts för.

Det har under utredningen upplysts att ett telefonförhör per snattefon genomförs endast om den misstänkte samtycker till detta. Det finns mot bakgrund av det nyss sagda anledning att ifrågasätta graden av frivillighet också vad gäller denna del av förfarandet. Jag vill vidare understryka att exempelvis reglerna i 23 kap. 18 § RB, som utgör ett viktigt inslag i förundersökningsförfarandet, har tillkommit i syfte att främja det allmänna intresset av att brott utreds på ett objektiva och rättssäkert sätt samt att dessa regler, i likhet med vad som allmänt gäller i fråga om rättegångsbalkens bestämmelser, inte är dispositiva. Man måste ha i åtanke att det här är fråga om en situation där den misstänkte kan antas känna sig stå under stark press av den som har ingripit mot honom och där förhållandena även i övrigt är sådana att den ståndpunkt som han intar med anledning av brottsmisstanken inte alltid blir rationell och välöversagd. Det förhållande att han under sådana omständigheter förklarar sig gå med på att delta i ett förfarande, som i praktiken innebär att han avstår från det skydd för hans rättssäkerhet som reglerna om förundersökningsförfarandet erbjuder, bör av nu angivna skäl inte tillmätas någon rättslig relevans.

Jag återkommer i det följande till frågan om det förenklade förfarandet enligt 23 kap. 22 § RB över huvud taget bör användas vid utredningen av butikssnatterier. Det kan emellertid finnas anledning att redan här framhålla att såväl ett erkännande som andra uppgifter från den misstänktes sida, som lämnas vid ett telefonförhör i en situation av nu beskrivet slag, får anses ha ett tvivelaktigt värde i utredningshänseende. Ett skäl härtill är att den polisman som håller förhöret inte har fullständig kontroll över förhörssituationen, och att den befattningshavare som i efterhand skall fatta beslut på grundval av utredningen därför vid värderingen av den misstänktes uppgifter inte har någon möjlighet att på ett fullgott sätt bedöma i vilken mån dessa har påverkats av de förhållanden under vilka de har lämnats. I sammanhanget bör särskilt beaktas att den misstänkte under telefonförhöret står under fysisk kontroll av målsäganden eller av någon som är i dennes ställe och som tillika i processrättsligt hänseende är att anse som vittne till det inträffade.

Identifieringen av den misstänkte

Av de yttranden som har avgetts i ärendet framgår bl.a. att snattefonförfarandet innebär att polis tillkallas endast i de fall där den misstänkte inte kan identifieras. Av utredningen framgår vidare att identifieringen av den misstänkte i de fall där snattefonförfarandet kommer till användning i viktiga hänseenden bygger på uppgifter som inhämtas och per telefon vidarebefordras till polisen av den som har gjort gripandet.

Uppgiften att utreda anmälda brott ankommer på polisen, som är en del av den statliga förvaltningsorganisationen. Enligt 11 kap. 6 § tredje stycket regeringsformen kan en förvaltningsuppgift överlämnas bl.a. till en enskild person. Om en sådan uppgift innefattar myndighetsutövning skall överlämnandet enligt samma lagrum ske med stöd av lag.

När en polisman får kännedom om ett brott som hör under allmänt åtal, skall han lämna rapport om det till sin förman så snart det kan ske (9 § polislagen). En sådan rapportering anses, i likhet med åtgärden att upprätta en brottsanmälan, vara en åtgärd vid myndighetsutövning (se NJA 1994 s. 325). Att fastställa den misstänktes identitet i en situation där denne har påträffats på bar gärning utgör utan tvivel ett centralt inslag i rapporterings- och anmälningsförfarandena.

Det bör vidare noteras att lagstiftningen ställer ett antal maktmedel, som alla får anses innefatta myndighetsutövning, till polisens förfogande i syfte att identifiera en misstänkt person. Enligt vad som föreskrivs i 24 kap. 2 § 1 RB får, oberoende av brottets beskaffenhet, den som på sannolika skäl är misstänkt för ett brott häktas – och därmed också anhållas och gripas (se 24 kap. 6 § första stycket och 7 § första stycket RB) – om han är okänd och vägrar att uppge namn och hemvist eller om hans uppgift om detta kan antas vara osann. En viktig uppgift för den polisman, som kommer till platsen för ett envarsgripande med anledning av misstanke om ett brott som inte har fängelse ett år i straffskalan, är således att ta ställning till om han skall överta gripandet med stöd av denna bestämmelse. I 19 § första stycket 2 polislagen föreskrivs vidare att en polisman, som med laga stöd griper eller annars omhändertar eller avlägsnar någon, i anslutning till ingripandet, får kroppsvisitera denne i den utsträckning som är nödvändig bl.a. för att hans identitet skall kunna fastställas. Jag vill vidare erinra om rätten för en polisman enligt 23 kap. 8 § första stycket RB att ta med en person som befinner sig på en brottsplats till förhör, om denne utan giltig orsak vägrar att hörsamma en uppmaning att följa med till förhör.

Den som gör ett envarsgripande har däremot inte rättslig befogenhet att vidta några åtgärder i syfte att fastställa den gripnes identitet. Av 29 § andra stycket polislagen följer sålunda att kroppsvisitation i identifieringssyfte inte får utföras av den som gör ett envarsgripande. Den gripne har inte heller någon skyldighet att upplysa den som har gjort gripandet om sin identitet.

Det bör också påpekas att en för brott misstänkt person som inför en polisman uppger sig vara någon annan kan fällas till ansvar för falsk tillvitelse, medan däremot åtgärden att lämna osanna uppgifter om sin identitet till en butikskontrollant eller annan enskild person inte medför sådant ansvar. Jag vill vidare framhålla att den objektivitetsprincip som gäller för polisens brottsutredande verksamhet inte har någon motsvarighet vad gäller målsäganden och personer som är i dennes ställe.

Det framstår mot den nu angivna bakgrunden som i hög grad anmärkningsvärt att en så central del av brottsutredningsförfarandet som identifieringen av den misstänkte i huvudsak överlämnas till en enskild person som dels företräder målsägandens intressen i saken, dels kan komma att höras som vittne om det inträffade.

Det får självfallet inte förekomma att någon felaktigt blir föremål för åtal eller tillställs ett strafföreläggande av det skälet att den person som har blivit ertappad med ett brottsligt handlande inte har blivit identifierad på ett godtagbart sätt. Det får med andra ord, när åklagaren beslutar i åtalsfrågan, inte finnas något utrymme för tvivel om vilken person beslutet rör. Det finns skäl att i sammanhanget peka på det krav på att den enskildes identitet skall vara fastställd som gäller för att anmälan skall få göras till socialnämnden när någon har omhändertagits enligt lagen (1976:511) om omhändertagande av berusade personer m.m. (se FAP 023-1 avsnitt 6; se även JO 1993/94 s. 64). Man kan självfallet inte ställa lägre krav när det är fråga om identifiering av den som är misstänkt för brott.

Det kan av nu angivna skäl inte godtas att uppgiften att identifiera en person som är misstänkt för ett butikstillgrepp hanteras på sådant sätt att den i praktiken helt eller delvis överlämnas till butiksägaren, en butikskontrollant eller någon annan enskild person. Ansvar för att den misstänktes identitet fastställs på ett riktigt sätt vilar fullt ut på den polisiäre befattningshavare som utreder brottet. De uppgifter om den misstänktes identitet som lämnas av en enskild person måste därför alltid kontrolleras av polisen, oavsett vilket stöd denne åberopar för uppgifterna.

Det ligger också i sakens natur att det för att en identitetskontroll skall uppfylla rättssäkerhetens krav fordras att den misstänkte konfronteras med den som gör kontrollen.

Det är således en uppgift för en befattningshavare inom polisen, och inte för en butikskontrollant eller annan enskild person, att vid ett personligt sammanträffande med den misstänkte exempelvis ta ställning till om en legitimationshandling som företes av denne kan godtas som underlag för identifieringen. Andra metoder för att fastställa den misstänktes identitet, som kan användas av polisen vid ett sådant sammanträffande, är kontakt med någon tillförlitlig person som känner den misstänkte eller utnyttjande av kopior av foto och passunderlag från passregistret. En kontroll av nu nämnt slag kan inte ersättas av ett förfarande som består i att man försöker utröna den misstänktes identitet genom att med utgångspunkt i uppgifter i tillgängliga register ställa kontrollfrågor av olika slag, t.ex. om namn, personnummer och adress. Som jag tidigare har framhållit (se dnr 2540-1993) kan det inte godtas att en viss persons identitet anses fastställd enbart på grund av att han har lämnat korrekta svar på kontrollfrågor avseende uppgifter som finns i offentliga register eller som annars är lättåtkomliga.

Om den gripne inte har överlämnats till en polisman i enlighet med vad som föreskrivs i 24 kap. 7 § andra stycket RB, får av nu angivna skäl frågan om den misstänktes identitet utredas i samband med ett förhör inom ramen för en förundersökning med den person som har angetts i butikens anmälan.

Snattefonförfarandet uppfyller således i det här diskuterade hänseendet inte de rättssäkerhetskrav som måste ställas på en brottsutredning.

Förenklat utredningsförfarande

Som tidigare har nämnts grundas snattefonförfarandet på bestämmelsen i 23 kap. 22 § RB om brottsutredning i förenklad form. Tillämpningsområdet för denna bestämmelse utvidgades genom en lagändring som trädde i kraft den 1 april 1995 (SFS 1994:1412). Det blev därigenom möjligt att tillämpa det förenklade förfarandet även för brott med fängelse i straffskalan. Den 1 december 1995 ändrades också bestämmelsen i 48 kap. 4 § RB, så att det blev möjligt att utfärda strafföreläggande även för fängelsebrott, förutsatt att böter ingår i straffskalan (SFS 1995:1162).

Det föreligger således inte något formellt hinder mot att tillämpa det förenklade utredningsförfarandet i fråga om snatteri, medan denna utredningsform däremot är utesluten i fråga om stöldbrott av normalgraden. Det är därför en lämplighetsfråga om det förenklade förfarandet skall användas vid misstanke om snatteri brott.

I förarbetena till ändringen i 23 kap. 22 § RB (prop. 1994/95:23 s. 75 f.) uttalades bl.a. följande om bakgrunden till denna.

Befrielsen från skyldigheten att göra en förundersökning torde vara särskilt motiverad i de fall den misstänkte erkänner gärningen och det finns förutsättningar för att beivra brottet genom strafföreläggande eller ordningsbot. Detta är, med nuvarande reglering, inte möjligt ifråga om alla brott som kan bli föremål för strafföreläggande. En del av effektivitetsvinsterna med en förenklad reaktionsform går därför förlorad. Detta förhållande skulle bli än mer påtagligt om regeringens förslag i avsnitt 9.2. att utvidga möjligheterna att utfärda strafföreläggande genomförs utan att regeln i 23 kap. 22 § RB ändras.

Även i övrigt bör vid bötesbrott förundersökning kunna underlåtas när det rör sig om saker som inte kräver mer vidlyftig utredning.

Det bör påpekas att den misstänkte genom sin inställning i skuldfrågan eller genom att påkalla ytterligare utredningsåtgärder i hög grad själv kan påverka om en fullständig utredning skall göras eller om han kan godta att förundersökning underlåts. Om målsäganden riktar anspråk mot den misstänkte, kan detta också medföra att en utredning behöver vidtas. När strafföreläggande utfärdas prövar dessutom åklagaren självständigt att underlaget är tillräckligt. Det torde därför inte uppstå några negativa konsekvenser ur rättssäkerhetssynpunkt.

Av det yttrande som har avgetts i ärendet av Polismyndigheten i Skåne framgår att syftet med att tillämpa det förenklade förfarandet i snatteriärenden är att effektivisera utredningsförfarandet. De vinster i detta hänseende som man gör genom att använda det förenklade förfarandet har, enligt vad som kan utläsas ur yttrandet, sin grund i att den misstänkte inte ges det rådrum och den möjlighet att förbereda sitt försvar som följer av reglerna i 23 kap. 18 § RB och 12 § FUK samt i att det förenklade förfarandet också i övrigt medför att regler hänförliga till förundersökningsförfarandet sätts ur spel. Polismyndigheten pekar i sammanhanget särskilt på regeln i 21 kap. 3 § RB om den misstänktes rätt att biträdas av försvarare och reglerna i 5–7 §§ LUL om underrättelse och kallelse till vårdnadshavaren och socialnämnden i de situationer där den misstänkte är under arton år. Jag återkommer till de sist nämnda frågorna i avsnitten 5.7 och 5.8.

En grundläggande förutsättning för att man med stöd av regleringen i 23 kap. 22 § RB skall kunna utreda brott i förenklad form får anses vara att förhållandena är

sådana, att den enskildes berättigade krav på en rättssäker handläggning av utredningen inte åsidosätts. Den utvidgning av tillämpningsområdet för det förenklade förfarandet som gjordes år 1995 syftade till att undanröja ett formellt hinder mot att tillämpa detta förfarande i vissa situationer där en sådan användning i sak framstår som lämplig. Lagstiftarens avsikt har däremot självfallet inte varit att öppna en möjlighet för polisen att kringgå regler i rättegångsbalken och andra författningar till skydd för den misstänktes rättssäkerhet, när den finner detta vara påkallat av effektivitetsskäl. Som har sagts i det föregående framstår det som naturligt att de allmänna principerna till skydd för den enskildes rättssäkerhet som avspeglas i reglerna i 23 kap. RB och i FUK i möjligaste mån beaktas också vid utredningar enligt 23 kap. 22 § RB.

Det förenklade förfarandet är väl lämpat för utredning direkt på platsen av enkla, klart iakttagbara och ostridiga händelseförlopp där bedömningen av det subjektiva rekvisitet typiskt sett inte vållar några svårigheter. Som exempel på sådana brott kan nämnas olovlig körning och förseelser av olika slag mot trafikförfattningarna. I fall av detta slag finns polismän normalt på plats och är vittnen till brottet. I dessa fall innebär det förenklade förfarandet i praktiken väsentligen en lättnad i dokumentationsskyldigheten.

Det i 23 kap. 22 § RB reglerade förfarandet är däremot generellt sett mindre väl ägnat för utredning av brottsbalksbrott, eftersom man där ofta möter rättsliga problem av olika slag. Frågan om man beträffande ett sådant brott skall använda det förenklade förfarandet måste därför avgöras från fall till fall av en befattningshavare med tillräcklig juridisk kompetens.

Enligt 3 a § FUK skall en polisman, som ingriper mot ett brott eller annars kommer till platsen för ett brott eller tar upp anmälan, vidta de utredningsåtgärder som är möjliga, även om förundersökning inte hunnit inledas. Utredningen skall enligt samma bestämmelse om möjligt färdigställas direkt på plats, och vidtagna åtgärder skall så snart som möjligt anmälas för den som har rätt att leda förundersökning rörande brottet. Det är således inte en uppgift för den polisman som verkställer en sådan s.k. primärutredning att avgöra om brottet skall utredas genom förundersökning eller genom användning av det förenklade förfarandet. Detta ställningstagande ankommer i stället i första hand på den behörige förundersökningsledare till vilken polismannen redovisar sina åtgärder.

I avsnitt 2 i FAP 404-1 finns föreskrifter som anknyter till bestämmelserna om primärutredningsförfarandet. Enligt dessa föreskrifter skall den polisman, som ingriper mot ett brott eller annars kommer till platsen för ett brott eller tar upp anmälan om brott, bedöma om förundersökning bör inledas eller om brottet kan utredas utan formell förundersökning. Om brottet kan antas föranleda böter och utredningen kan färdigställas direkt på platsen, sägs detta skola ske om förutsättningarna i övrigt är uppfyllda enligt 23 kap. 22 § RB. Polismannen skall således vid tillämpningen av reglerna i 3 a § FUK göra en bedömning av om förundersökning senare kan komma att inledas och vidta sina utredningsåtgärder med utgångspunkt i denna bedömning (se Fitger, Rättegångsbalken del 2, s. 23:20).

Av vad som har sagts i det föregående följer att det inte är möjligt att i förväg generellt slå fast att exempelvis alla erkända butiksnatterier skall utredas genom det förenklade förfarandet. Det finns enligt min uppfattning i själva verket goda skäl att diskutera frågan om detta utredningsförfarande över huvud taget bör användas i fråga om butiksnatterier.

För att man skall kunna ta ställning till om ett stöldbrott har förekommit är det nödvändigt att utreda dels om det i objektivet hänseende har förekommit något som kan kvalificeras som ett olovligt tillgrepp, dels om den misstänkte har haft uppsåt att tillägna sig det tillgripna. Den omständigheten att ett stöldbrott är att bedöma som ringa och till följd därav skall betecknas som snatteri innebär inte att de rättsliga problem som man möter vid utredningen är mindre än vid ett brott som avser egendom av större värde eller som av något annat skäl är att bedöma som stöld. Utredningen av butikstillgrepp är i själva verket förenad med särskilda svårigheter såvitt avser bedömningen av såväl det objektiva som det subjektiva rekvisitet. Man kan här särskilt peka på det förhållandet att det fysiska tillgripandet av en vara i en snabbköpsbutik eller ett varuhus inte bara är tillåtet utan i själva verket i de flesta fall är förutsatt som ett i praktiken nödvändigt led i inköpet av varan. Det är först när varan förs förbi en viss punkt – t.ex. kassan eller gränsen mellan skilda avdelningar i ett varuhus – som tillgreppet övergår till att bli olovligt. Såvitt gäller snatteribrottet tillkommer att försök till snatteri är straffritt. Detta förhållande ger upphov till särskilda svårigheter i rättsligt hänseende, eftersom gränsdragningen mellan stöld och snatteri inte bestäms enbart av det tillgripnas värde utan också av andra omständigheter av mångskiftande slag. De nu nämnda omständigheterna är ägnade att försvåra också bedömningen av om det subjektiva rekvisitet för straffansvar – tillägnelseuppsåt – är uppfyllt. Erfarenheter från det praktiska rättslivet visar att det i fråga om butikstillgrepp inte är ovanligt att förundersökningar läggs ned och åtal ogillas på den grunden att det inte förelegat något fullbordat snatteribrott eller att tillägnelseuppsåt inte kunnat styrkas.

Åklagarutredningen föreslog i sitt betänkande (SOU 1992:61) Ett reformerat åklagarväsende, att ordningsbottsinstitutet skulle kunna användas också vid snatteribrott. Något sådant förslag lades inte fram i propositionen. De skäl hänförliga till rättssäkerhetsaspekterna som anfördes för regeringens ställningstagande i frågan återges här (prop. 1994/95:23 s. 106 f.), eftersom resonemanget får anses ha intresse också för frågan om polisens möjligheter att använda ett utredningsförfarande enligt 23 kap. 22 § RB vid snatteribrott.

Åklagarutredningen har mot bakgrund av bötesreformen föreslagit att det införs en möjlighet att förelägga ordningsbot även för brott som har dagsböter i straffskalan om brottet inte föranleder svårare påföljd än penningböter. Det huvudsakliga syftet med förslaget är att det därigenom blir möjligt att förelägga ordningsbot för vissa fall av snatteri. Utredningen menar att starka praktiska skäl talar för att denna möjlighet införs och att detta blivit möjligt genom den ovan nämnda bötesreformen. Utredningen anför vidare att de farhågor som tidigare framförts är överdrivna. Det gäller invändningar om att polis saknar tillräcklig utbildning för att klara av att göra en uppsåtsbedömning och att denna bedömning över huvud taget är vanskelig att göra i samband med ordningsbotsförelägganden samt att snatteri är ett så allvarligt brott att de kriminalpolitiska effekter som ligger i själva förfarandet vid strafföreläggande och förhandling i domstol bör tas tillvara. – – –.

Även om det är en förutsättning för att förslaget skall genomföras att endast helt okomplicerade fall blir föremål för ett föreläggande kvarstår enligt regeringens mening en viss tveksamhet om det lämpliga i att polis anförtros denna uppgift. Riksåklagaren anför i sitt remissvar att snatteribrottet enligt hans mening ofta är juridiskt svårbedömt och att det därför inte är någon slump att många förundersökningar slutar med ett beslut att inte väcka åtal och att åtal inte sällan leder till en frikännande dom.

Förutom uppsåtsfrågan skall det beaktas om brottet är fullbordat och om gärningen är sådan att det är tillräckligt med penningböter som påföljd. Det är inte endast värdet av det tillgripna som är avgörande för den senare frågan.

Som riksdagens ombudsmän påpekar torde det ofta krävas goda kunskaper i straffrätt för att avgöra om situationen är problematisk ur rättslig synvinkel eller inte. Enligt regeringens mening kan det därför ur rättssäkerhetssynpunkt ifrågasättas om utredningens förslag skall genomföras.

Regeringen, som vidare påpekade att användningen av ordningsbot vid snatteri krävde att polis kallades till platsen, fann sammanfattningsvis att utredningens förslag inte tycktes medföra några effektivitetsvinster samt att det också av rättssäkerhetsskäl var tveksamt om förslaget borde genomföras.

Det kan tilläggas att riksdagen tidigare vid flera tillfällen hade avslagit motioner om användning av ordningsbot vid snatterier bl.a. med den motiveringen att de aktuella brottsrekvisiten – såväl de objektiva som de subjektiva – är sådana att de erfarenhetsmässigt kräver överväganden av en art som inte gärna kan företas inom ramen för ordningsbot (se t.ex. JuU 1986/87:21 s. 6 f. och 1987/88:39 s. 5 f.).

Av vad som har sagts i det föregående framgår att man vid utredningen av ett butikstillgrepp inte kan nöja sig med ett enkelt erkännande av den misstänkte, och detta gäller oavsett om gärningen är att bedöma som stöld eller som snatteri. Händelseförloppet måste i stället klarläggas i alla de hänseenden som krävs för att man skall kunna göra ett välgrundat ställningstagande i ansvarsfrågan. Det måste härvid beaktas att det är fråga om situationer där en person direkt på platsen ställs inför en anklagelse för ett uppsåtligt tillgreppsbrott och där man kan utgå från att han i många fall inte är i stånd att omedelbart ta ställning till en sådan anklagelse på ett rationellt och välövertvägt sätt. För ett sådant ställningstagande krävs t.ex. att den misstänkte har klart för sig vad som krävs för att ett fullbordat snatteribrott skall föreligga och att han inser vad som fordras för att gärningen skall anses ha begåtts uppsåtligt. Det kan vidare mycket väl tänkas att också en misstänkt som anser att han inte har haft något tillägnelseuppsåt omedelbart erkänner gärningen bara för att snabbt slippa ut ur en obehaglig situation. Det kan tilläggas att butikssnatteri är att betrakta som ett centralt förmögenhetsbrott (se JuU 1986/87:21 s. 7 och 1987/88:39 s. 6), och att det för den enskilde knappast framstår som mindre allvarligt att anklagas för ett butikssnatteri än för en butiksstöld.

Av vad som nu har sagts följer vidare att sådana kortfattade anteckningar om det inträffade som är den normala dokumentationsformen vid en utredning enligt 23 kap. 22 § RB inte kan anses utgöra ett tillfredsställande underlag för åklagarens ställningstagande i åtalsfrågan i ett ärende om butikssnatteri.

Enligt min uppfattning bör av nu angivna skäl butiksnatterier utredas enligt reglerna om förundersökning. Detta innebär bl.a. att den misstänkte i enlighet med vad som föreskrivs i 23 kap.18 § RB och 12 § FUK, på samma sätt som om misstanken i stället hade avsett stöld, skall få en formell underrättelse om misstanken och om sin rätt att anlita försvarare under utredningen samt skäligen rådrum för att ta ställning till vad som har kommit fram genom denna. Ett utredningsförfarande som innebär att de nu nämnda bestämmelserna inte tillämpas bör således av rätts-säkerhetsskäl i princip inte användas vid misstanke om butiksnatteri. Det kan visserligen sägas att det inte borde vara uteslutet att använda det förenklade förfarandet i okomplicerade fall. Häremot kan emellertid med fog invändas att redan bedömningen av om det rör sig om ett i rättsligt hänseende svårbedömt fall eller ej ställer krav på goda kunskaper i straffrätt. Härtill kommer att en sådan bedömning kräver att utredningen är slutförd eller i varje fall i det närmaste färdigställd.

Det kan sammanfattningsvis konstateras att reglerna i 23 kap. 22 § RB inte kan åberopas till stöd för en generell användning av det förenklade utredningsförfarandet vid butiksnatterier på det sätt som snattefonförfarandet förutsätter, och att det förenklade förfarandet även i övrigt typiskt sett framstår som en ur rätts-säkerhets-synpunkt otillfredsställande metod för att utreda sådana brott. En annan sak är att primärutredningsförfarandet enligt

23 kap. 3 § tredje stycket RB och 3 a § FUK normalt får anses vara väl lämpat för det inledande skedet av utredningen av butikstillgrepp. Jag kan här hänvisa till vad som sägs i denna fråga i proposition 1994/95:23 s. 78. En polisman som kommer till platsen för ett butiksnatteri bör emellertid, när han där vidtar utrednings-åtgärder med stöd av bestämmelserna om primärutredning, på samma sätt som när ett butikstillgrepp är att bedöma som stöld utgå från att förundersökning senare kommer att inledas. Detta innebär bl.a. att den misstänkte, när han hörs, skall underrättas om misstanken och om sin rätt till försvarare, att de förhör som hålls skall dokumenteras på det sätt som gäller vid förundersökningar samt att den misstänkte skall ges tillfälle att granska uppteckningen av förhöret med honom enligt vad som föreskrivs i 23 kap. 21 § andra stycket RB.

Jag vill avslutningsvis erinra om att ett resultat av att en polisman med stöd av 24 kap. 2 § och 7 § första stycket RB övertar ett envars-gripande av en för snatteri misstänkt person blir att förundersökning inleds (jfr SOU 1995:47 s. 155 och JO 1993/94 s. 97).

Försvarare

Polismyndigheten i Skåne har gjort gällande att användningen av det förenklade utredningsförfarandet enligt 23 kap. 22 § RB innebär att den misstänktes rätt enligt 21 kap. 3 § första stycket RB att anlita biträde av försvarare bortfaller. I likhet med Riksåklagaren anser jag däremot att det av lagtexten klart framgår att denna rätt föreligger, även om den misstänkte inte har delgetts misstanke om brott, och oavsett om utredningen redan från början har formen av en förundersökning eller om den har inletts som en utredning enligt 23 kap 22 § RB. Härav följer att det inte

är rättsligen möjligt att använda snattefonförfarandet, om den misstänkte vill anlita försvarare under utredningen.

Lagen med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare (LUL)

Av det yttrande som har avgetts av Polismyndigheten i Skåne framgår att myndigheten anser att användningen av det förenklade förfarandet enligt 23 kap. 22 § RB får till följd att reglerna i 5–7 §§ LUL om underrättelse och kallelse till den unges vårdnadshavare och till socialnämnden inte är tillämpliga. Man kan vidare dra den slutsatsen att polismyndigheten är av den uppfattningen att detta är en av tjänsterna med det förenklade förfarandet.

Ett viktigt syfte med reglerna i LUL är, som framhålls i Riksåklagarens yttrande, att få till stånd en samverkan mellan den unges vårdnadshavare, å den ena sidan, och de sociala och brottsutredande myndigheterna, å den andra, i syfte att tillrättaföra den unge. Som framgår av redogörelsen för den rättsliga regleringen har lagstiftaren av detta skäl tagit in regler i 5–7 §§ LUL om skyldighet att underrätta vårdnadshavaren och socialnämnden om brottsmisstankar mot personer under 18 år samt att kalla vårdnadshavaren och socialnämnden till förhör med den unge. Skyldigheten att underrätta och kalla socialnämnden avser alla brott som kan följas av fängelse, och motsvarande skyldighet gentemot vårdnadshavaren avser i princip brott av alla slag. Som framgår av redogörelsen för den rättsliga regleringen görs emellertid i sistnämnda hänseende undantag bl.a. för de fall där det uppenbarligen rör sig om en förseelse av mycket bagatellartat slag eller där det kan antas att det skulle vara till större skada än nytta för den unge om vårdnadshavaren underrättas. Som ett annat exempel på möjlighet att göra avsteg från regeln om skyldighet att underrätta och kalla vårdnadshavarna nämns i förarbetena att förhör med den unge av utredningsskäl måste hållas omedelbart men hans vårdnadshavare inte kan nås.

Reglerna i LUL ger uttryck för samhällets kriminalpolitiska hållning såvitt avser brott av unga. Det kan självfallet inte godtas att de brottsutredande myndigheterna i syfte att effektivisera utredningarna av brott av visst slag tillämpar ett förfarande som innebär att regler av central betydelse på detta område i praktiken inte kan tillämpas. Det framstår enligt min mening som uppenbart att lagstiftarens avsikt har varit att brott begångna av personer under 18 år alltid skall utredas i enlighet med den specialreglering som finns i LUL. Jag vill i detta sammanhang särskilt understryka att ett allmänt intresse av att utreda snatteriärenden så snabbt och enkelt som möjligt inte kan anses vara ett sådant i det nyss nämnda förarbetsuttalandet åsyftat utredningsskäl som motiverar att man underlåter att underrätta och kalla den unges vårdnadshavare. Kravet på snabbhet tillgodoses här i stället genom de särskilda regler i denna fråga som finns intagna i LUL.

Av det sagda följer att endast sådana mycket bagatellartade brott som åsyftas i förarbetena till 5 § LUL kan utredas med användning av det förenklade förfarandet enligt 23 kap. 22 § RB. Med anledning av vad som har sagts i det föregående om skyldigheten enligt 24 kap. 7 § andra stycket RB för den som har gripit en för brott misstänkt person att skyndsamt överlämna denne till närmaste polisman vill jag framhålla, att motsvarande skyldighet enligt 34 § LUL gäller när en enskild person

har gripit någon som är under 15 år på grund av misstanke om ett brott som kan följas av fängelse. Inte heller här finns det således utrymme för ett ”överlämnande” per telefon.

Sammanfattande synpunkter

Av vad som har sagts i det föregående framgår att man enligt min mening av flera skäl inte kan acceptera en användning av snattefonförfarandet så som detta beskrivits i de yttranden som har avgetts i ärendet. Dessa skäl kan sammanfattas på följande sätt.

Snattefonförfarandet innebär att den misstänkte inte vid något tillfälle sammanträffar med en befattningshavare inom polisväsendet med anledning av det inträffade, och att polisen därmed inte framträder som en synlig aktör i samhällets brottsbeivrande och brottsförebyggande verksamhet. Man går därför miste om det pedagogiska och brottsförebyggande värde som ligger i att den som är misstänkt för ett butikssnatteri, åtminstone vid något tillfälle under utredningen, ställs öga mot öga med en polisiär befattningshavare som har till uppgift att som statens företrädare ingripa mot brottet. Jag vill här erinra om de förarbetsuttalanden om det lämpliga i att man vid butikstillgrepp tillämpar reglerna om s.k. primärutredning som har återgetts i det föregående. Det finns vidare anledning att peka på att en av de bärande tankarna bakom närpolisreformen är att polisen skall fungera brottsförebyggande bl.a. genom att vara synlig i lokalsamhället.

Användning av snattefonförfarandet medför inte bara att, i enlighet med rådande praxis för ingripanden med anledning av butikstillgrepp, centrala delar av det inledande utredningsförfarandet – identitetskontroll och förfrågan om den misstänktes inställning till brottsmisstanken – handhas av en enskild person, t.ex. en butiksinnehavare eller en butikskontrollant, som antingen har ett eget intresse i saken eller agerar på uppdrag av någon som har ett sådant intresse och som inte är underkastad den objektivitetsprincip som gäller för polisen. Härtill kommer att också den del av utredningsförfarandet, som utgörs av det av en polisman hållna telefonförhöret, kännetecknas av att den misstänkte står under kontroll av målsäganden eller en företrädare för denne, som genom den attityd som han intar mot den misstänkte i hög grad kan påverka förhörssituationen.

Redan gällande praxis i fråga om ingripanden mot personer som är misstänkta för butikssnatteri innebär att brottsutredande uppgifter som ankommer på polisen utan lagstiftarens medverkan överförs till en butikskontrollant eller någon annan som företräder målsägandens intressen. Snattefonförfarandet innebär att ytterligare ett steg tas i denna riktning. Den som, sett ur den misstänktes perspektiv, i första hand företräder intresset av att brott beivras blir därmed målsäganden eller någon som är i dennes ställe.

Det finns vidare anledning att erinra om att en butiksanställd eller en butikskontrollant som ingriper mot en person med anledning av ett butikstillgrepp kan komma att höras som vittne med anledning av omständigheterna kring ingripandet. Det måste betraktas som anmärkningsvärt att det överlämnas åt ett vittne som

tillika är en partsföreträdare att i viktiga hänseenden ombesörja utredningen av det brott som han har bevittnat.

Av det sagda framgår att det här är fråga om ett utredningsförfarande som inte gör någon klar åtskillnad mellan målsäganden eller den som är i hans ställe, å den ena sidan, och polisen som företrädare för det allmänna intresset av ett objektivt och rättssäkert brottsutredningsförfarande, å den andra. Det finns härmed en påtaglig risk för att polisen och målsäganden – eller den person som för målsägandens räkning och i egenskap av vittne till det inträffade har ingripit mot den misstänkte – i den misstänktes ögon kommer att framstå som aktörer som nära och förtroendefullt samverkar med varandra i det gemensamma syftet att tillgodose målsägandens intresse av att tillgreppet beivras. Det är uppenbart att en sådan ordning är ägnad att försätta den misstänkte i underläge och att rubba hans tilltro till objektiviteten i förfarandet.

Redan dessa synpunkter av principiell natur är enligt min mening tillräckliga för att man skall finna anledning att ifrågasätta användningen av snattefonförfarandet. Metoden kan emellertid kritiseras också utifrån mera renodlat rättsliga utgångspunkter.

Det förfarande som normalt tillämpas av exempelvis en butikskontrollant för att säkerställa identifiering och rapportering av en person som har ertappats med ett butikstillgrepp måste betraktas som ett envarsgripande enligt 24 kap. 7 § andra stycket RB. Av detta följer att den som har blivit föremål för ingripandet skall överlämnas till en polisman. Denna bestämmelse kan inte tolkas på annat sätt än att den avser ett förfarande som innebär att polismannen har faktisk möjlighet att överta gripandet eller att på platsen vidta någon annan åtgärd, t.ex. att kroppsvisitera den misstänkte. Ett överlämnande enligt 24 kap. 7 § andra stycket RB kan således inte göras per telefon. De utredningsåtgärder som är avsedda att vidtas i samband med ett fysiskt överlämnande av den misstänkte till en polisman kan inte lagligen ersättas med ett telefonförhör i omedelbar anslutning till gripandet. Om en polisman inte kan komma till platsen skall den gripne därför omedelbart friges. I det här diskuterade hänseendet står snattefonförfarandet således i direkt strid med gällande lag. En annan sak är att det kan vara av värde att det hos polismyndigheten finns ett särskilt telefonnummer som kan användas av den som vill få en polisman till platsen för ett envarsgripande.

Rikspolisstyrelsen och Riksåklagaren har gett uttryck för uppfattningen att snattefonförfarandet inte kan användas om det råder osäkerhet om den misstänktes identitet. Det är en självklarhet i en rättsstat att den som blir föremål för ett åtal eller tillställs ett strafföreläggande dessförinnan måste ha fått sin identitet fastställd på sådant sätt att det inte finns utrymme för att ifrågasätta riktigheten av identifieringen. Fastställandet av den misstänktes identitet är en utredningsåtgärd som vidtas vid polisens myndighetsutövning och som inte till någon del kan överlåtas på en enskild person. Uppgiften att identifiera den misstänkte kan inte heller fullgöras på ett tillfredsställande sätt genom att en polisman vid ett telefonsamtal med den misstänkte gör en registerkontroll och ställer olika kontrollfrågor. För att identifieringen skall uppfylla rättssäkerhetens krav fordras att den görs av en befattnings-

havare inom polisväsendet vid ett personligt sammanträffande med den misstänkte, som ger möjlighet till en kontroll av legitimationshandlingar eller en kontroll av annat lika tillförlitligt slag. Det är således aldrig möjligt att med användning av snattefonförandet fastställa den misstänktes identitet på ett ur rättssäkerhetssynpunkt godtagbart sätt.

Vidare talar starka rättssäkerhetsskäl mot att det förenklade utredningsförfarandet enligt 23 kap. 22 § RB över huvud taget används av polisen vid utredningen av butikssnatterier. Det är svårt att förstå varför det grundläggande skydd för den misstänktes rättssäkerhet, som följer bl.a. av reglerna i 23 kap. 18 § RB och 12 § FUK om skyldigheten att underrätta den misstänkte om hans rätt till försvarare och om hans rätt att ta del av utredningen, skulle falla bort exempelvis av det skälet att värdet av den egendom som tillgrips i en butik ligger under en viss beloppsgräns. Ett sådant synsätt framstår som särskilt svårförklarligt med hänsyn till att butikssnatterier i många fall snarare ger upphov till fler problem i rättsligt hänseende än vad som är fallet med sådana tillgreppsbrott som på grund av det tillgripnas värde och omständigheterna i övrigt är att betrakta som stöld. Den omständigheten att en misstänkt person i omedelbar anslutning till att han har ertappats med ett butikssnatteri förklarar att han är beredd att medverka i ett förfarande som innebär att han avstår från sina rättigheter enligt bl.a. 23 kap. 18 § RB bör mot denna bakgrund inte tillmätas någon relevans för valet av utredningsform.

En annan sak är att det ofta kan vara lämpligt att vid misstanke om butikssnatteri inledningsvis tillämpa reglerna i 23 kap. 3 § tredje stycket RB och i 3 a § FUK om s.k. primärutredning. Den polisman som vidtar utredningsåtgärder med stöd av dessa bestämmelser bör emellertid därvid utgå från att förundersökning senare kommer att inledas.

Av lagstiftarens syfte med reglerna i lagen med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare följer att brott av personer under arton år alltid skall utredas under sådana former att reglerna i denna lag kan tillämpas fullt ut. Detta innebär att användning av snattefonförandet i sådana fall är utesluten redan av detta skäl. Den ordning som i detta hänseende tillämpas av Polismyndigheten i Skåne står således i strid med gällande rätt.

Det kan tilläggas att också polismyndighetens åsikt, att användningen av det förenklade utredningsförfarandet enligt 23 kap. 22 § RB innebär att den misstänktes rätt att biträdas av försvarare bortfaller, har sin grund i en missuppfattning om innebörden av lagstiftningen på området.

Det är självfallet angeläget att begångna brott utreds och beivras, och det är också naturligt att de brottsbekämpande myndigheterna kontinuerligt utvecklar och förbättrar sina metoder i detta hänseende. Den vällovliga ambitionen att rationalisera och effektivisera utredningsarbetet får emellertid aldrig sträcka sig så långt att grundläggande principer till skydd för den enskildes rättssäkerhet sätts åt sidan, och det kan självfallet än mindre godtas att en utredningsmetod står i direkt strid med gällande lag. Det är därför angeläget att varje beslut att införa nya metoder föregås av en noggrann analys av de rättsliga frågor som kan komma att aktualiseras.

De frågor som har behandlats i detta ärende är av den arten att jag finner anledning att fästa Justitiedepartementets uppmärksamhet på dem genom att överlämna en kopia av detta beslut. Jag överlämnar vidare för kännedom en kopia av beslutet till justitieutskottet.